

Memlûkler Döneminin (648-923/1250-1517) Öne Çıkan Vefeyât, Tabakât ve Terâcim Eserleri*

Prof. Dr. Fatih Yahya AYAZ**

Atıf / ©- Ayaz, F.Y. (2016). Memlûkler Döneminin (648-923/1250-1517) Öne Çıkan Vefeyât, Tabakât ve Terâcim Eserleri, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 1-38.

Öz- Moğol istilasından kaçan ilim adamlarının Mısır ve Şam bölgelerine sığınmaları, sultan ve devlet adamlarının ilmî faaliyetlere ve ulemaya yönelik teşvikleri gibi etkenler Memlûkler idaresi altında bulunan topraklarda kültürel açıdan zengin bir muhitin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu muhit semeresini vermiş, Memlûkler döneminde çeşitli sahalarda çok sayıda âlim yetişmiş ve sayısız eser kaleme alınmıştır. Bu sahaların başında tarih gelir. Bahsi geçen dönem İslâm tarihçiliğinin altın çağı kabul edilir. Bu dönemin altın çağ olarak nitelendirilmesinde çok sayıda biyografi âliminin yetişmesi ve bunların vefeyât, terâcim ve tabakât gibi biyografi türünde kaleme aldıkları büyük hacimli eserler önemli rol oynar. Kronolojik tarih kitaplarında çok az bilgi bulunan veya hiç bahsedilmeyen birçok önemli şahsın tanınmasında, hayatları hakkında önemli bilgi ve ayrıntıların tespit edilmesinde bu biyografi türü eserlerde yer alan kayıtlar büyük önem arz eder. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde müstakil olarak Memlûk tarihçilerini ve biyografi eserlerini ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bakımdan buna yönelik bir çalışma yapılması zaruret hâlini almıştır. Bizim bahsi geçen dönemdeki biyografi eserlerinin öne çıkanlarını konu alan çalışmamız, Memlûk tarihçiliği ve tarihçilerinin genel bir tasviri olmaktan ziyade bu sahada uzun yıllar çalışmış bir akademisyenin tecrübelerini yansıtmaya amaçındadır. Başka bir ifadeyle bu çalışmada, bir Memlûk tarihçisinin meselelere yaklaşım biçimi, tarafsızlığı veya tarafsızlığı, eserinde karşılaşılabilecek sorunlar veya o eserin nasıl kullanılması gerektiği gibi konuların mümkün mertebe örneklendirilerek izah edilmesi şeklinde bir usul tercih edilmiştir.

Anahtar sözcükler- Vefeyât, terâcim, tabakât, Memlûkler, tarih

---

Makalenin gelişi: 20.06.2016; Yayına kabul tarihi: 13.12.2016

* Bu makale Çukurova Üniversitesi BAP tarafından desteklenen 6350 numaralı “Memlûk Devleti Tarihine Dair Kaynaklar” başlıklı projenin ürünleri arasındadır.

** Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi, e-posta: fyayaz@cu.edu.tr

Giriş

Memlûk Devleti (648-923/1250-1517), İslâm tarihindeki en büyük devletlerden biridir. Onun büyük devletler arasında kabul edilmesini sağlayan sadece siyasî ve askerî sahalardaki büyük başarıları değildir. İslâm dünyasının kültürel alandaki gelişimine yaptığı önemli katkı da bu hususta etkili olmuştur. Esasen Memlûk Devleti'nin siyasî ve askerî muvaffakiyetlerini söz konusu ilmî-kültürel gelişimin belirleyici unsuru olarak görmek gerekir. Nitekim Memlûkler'in Moğolları yenerek İslâm dünyasının batısını istiladan kurtarması ve Suriye'deki Haçlıları tedricen devreden çıkararak bölgeden uzaklaştırması bahsi geçen bölgeleri Müslüman halk ve tüccarlar kadar ilim erbabı için de güvenli hâle getirmiştir. Dolayısıyla Müslümanların siyasî ve ilmî geleneğinin teşekkül ettiği merkezlerden olan Suriye ve Mısır gibi bölgeler Haçlı Seferleri ve Moğol istilası gibi sebeplerle Miladî XI. asırdan beri maruz kaldığı istikrarsızlıktan kurtarılmış ve bu sükûnet ortamı ilmî geleneğin yeniden canlanmasında önemli bir amil olmuştur. Ayn şekilde istila altındaki Bağdat gibi mühim ilim merkezlerinde bulunan ulemanın Şam ve Kahire'ye göç etmesi bu ilmî canlılığın daha da güçlenmesini sağlamıştır. Bunlara Memlûk sultanları ve devlet adamlarının birçok medrese açarak ve âlimlere büyük destek sağlayarak yaptıkları katkıları da ilâve etmek gerekir.

Memlûk devlet adamlarının sağladığı bu imkânlar neticesinde oluşan kültürel ortam semeresini vermiş, Memlûkler dönemi ilmî bakımdan İslâm tarihinin en verimli ve parlak devresi olmuştur. Bu dönemde özellikle tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi dinî ilimler başta olmak üzere lügat ilimleri, tarih, coğrafya ve tabakât gibi beşerî ilimler sahasında çok sayıda âlim yetişmiş, başka dönemlerle mukayese edilemeyecek miktarda eser kaleme alınmıştır. Bu kitapların pek çoğu, daha sonraki dönemlerde sahalarda birer başucu kaynak eser olarak kabul edilmiştir. Memlûkler dönemindeki ilmî faaliyetin belki de en yoğun olduğu saha tarihtir. Bu dönemde birçok büyük tarihçi yetişmiş, onların siyasî, idarî, kurumsal, mahallî tarih eserleri, şehir tarihleri, ansiklopedileri, siyer ve biyografi kitapları daha sonra kendi sahalarda vazgeçilmez kaynaklar hâline gelmiştir. Dolayısıyla bu eserler kendi çağlarını aşarak farklı dönem ve devletleri çalışan tarih araştırmacılarına rehber olmuştur. Özellikle biyografi türünün en güzel ve hacimli ürünleri bu dönemde ortaya çıkmış, bunlar hem bu dönemin hem de daha önceki devrelerin ilmî, askerî ve siyasî sahalarda öne çıkan şahsiyetlerini tanıtarak hemen her alandaki günümüz araştırmacıları için devasa malzeme temin etmiştir. Bu eserlerin önemli bir kısmının günümüze ulaşmış olması sevindiricidir.

Bizim bu çalışmada ele aldığımız konu, bahsi geçen velûd kültürel ortamın vefeyât, tabakât ve terâcim türü biyografi sahasındaki eserleridir. Daha önce de ifade edildiği gibi Memlûkler dönemi İslâm tarihçiliği için hem eser sayısı hem de eser çeşitliliği bakımından altın çağ kabul edilir. Dolayısıyla bu geniş ve büyük malzeme birçok araştırmacının ilgisini çekmiş, Memlûk tarihçiliği ve tarihçileri bazı çalışmalara konu edilmiştir. Ülkemizde müstakil olarak Memlûk tarihçiliğine dair tespit edebildiğimiz tek çalışma bu alanın kıdemli hocalarından Samira Kortantamer'in kısa fakat kıymetli malumat içeren makalesidir.¹ Aynı yazarın Memlûk tarihçiliğinde kullanılan bir üslup üzerine kaleme aldığı makale de² bu bağlamda değerlendirilebilir. Altan Çetin'in editörlüğünde neşredilen, *Ortaçağ Türk Tarihi Ana Kaynakları* başlıklı çalışmanın Memlûk tarihi kaynaklarının genel bir listesini veren ilgili kısmı da³ burada zikredilebilir. Kıymetli hocam İsmail Yiğit'in *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*⁴ adlı değerli çalışmasının ilgili kısımlarıyla yine kendisinin Memlûk ilmî hayatına dair makalesi⁵ kanaatimizce saha çalışanlarının müstağni kalamayacağı eserlerdir. Ramazan Şeşen'in *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*⁶ başlıklı eserinin ilgili dördüncü bölümü bu dönemin tarihçiliği ve tarih eserleri için değerli bilgiler verir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, "Tarih" maddesi içinde yer alan ve Cengiz Tomar tarafından yazılan kısım da⁷ Memlûk tarihi araştırmacıları için oldukça kıymetli malumat ihtiva etmektedir. Ülkemizde sadece bir Memlûk tarihçisini konu alan tez ve makale çalışmalarıyla⁸ DİA'nın bu dönemin tarihçilerini tanıtan maddelerine de işaret edilmelidir.

¹ Samira Kortantamer, "Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, I (1983), s. 31-35.

² Kortantamer, "Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup Unsuru el-'Acâib ve'l-Garâib", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX/1 (1994), s. 69-87.

³ *Ortaçağ Türk Tarihi Ana Kaynakları* (ed. Altan Çetin), İstanbul 2014, s. 117-141.

⁴ İsmail Yiğit, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, VII, İstanbul 1991.

⁵ Yiğit, "Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Türkler*, V (2002), 748-756.

⁶ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998.

⁷ Cengiz Tomar, "Tarih (Mısır, Suriye ve Filistin)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XL (2011), s. 40-45.

⁸ Bk. Mustafa Çuhadar, *Abu'l-Mahasin Camal Al-Din Yusuf Bin Tağribirdi Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti ve Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Yazmalarının Tavsifi (813-874/1410-1470)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1991; Erkan Göksoy, "İbn Tağribirdî ve Tarihçiliği", *Nüsha*, VIII/26 (2008), s. 69-90. Bu noktada, Abdullah Sağır tarafından yapılan İbn Tağribirdî'nin *el-Menhel* adlı eserine dair doktora tezine de işaret

Memlûk tarihçiliği ve tarihçileri üzerine yurtdışında yapılan çalışmalara gelince, bunların bir kısmı müstakil olarak bu konuyu ele alırken, bir kısmı genel İslâm tarihçiliği bağlamında Memlûkler dönemini de ihtiva etmektedir. Müstakil olarak Memlûk tarihçiliğini ele alan çalışmaların başında M. Mustafa Ziyâde'nin *el-Müerrihûn fi Mısr fi'l-karni'l-hâmis 'aşer el-Milâdî el-karni't-tâsi' el-hicrî*⁹ adlı çalışması gelir. Bu çalışma sadece Mısırlı tarihçileri ve belirli bir dönemi ihtiva etmekle birlikte hem bu dönemin genel özelliklerine hem de Avrupa'daki muasır tarihçiliğe yaptığı atıflarla mühim bir perspektif ortaya koymaktadır. Yine Ulrich Haarmann'ın *Quellenstudien zur frühen Mamlukenzeit*¹⁰ isimli eseri de Memlûk tarihçiliğiyle alakalı vukufiyetli değerlendirmeler içermesi açısından burada zikredilmelidir. Donald Presgrave Little'ın *An Introduction to Mamlûk Historiography*¹¹ başlıklı çalışması ise Türk Memlûkler döneminin (648-784/1250-1382) belirli bir devresini ele almakla birlikte daha sonraki tarihçilerle yaptığı mukayeseler bakımından önemli bilgiler sunmaktadır. Robert Irwin'in değerli makalesi¹² ile Tomar'ın kaleme aldığı bahsi geçen maddenin kaynakçasında yer alan bazı çalışmalara da işaret etmeliyiz.

Şâkir Mustafa'nın genel İslâm tarihçiliği ve tarihçilerini ele alan hacimli çalışması *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*'un¹³ üçüncü cildiyle başlayan Memlûk tarihçilerinin tanıtıldığı kısım oldukça faydalı bilgiler sunmaktadır. Mısır ekolüyle başlayan ilgili kısımda Memlûk dönemi tarihçiliğiyle alakalı bilgilere yer verildikten sonra Makrîzî (ö. 845/1441) merkeze alınarak ondan önce ve sonra eser vermiş tarihçiler ayrı ayrı tanıtılmaktadır. Yüsrî Abdülgani Abdullah'ın yine genel nitelikli çalışması *Mu'cemü'l-müerrihîne'l-Müslimîn* de¹⁴ alfabetik olarak İslâm tarihçilerinin yanı sıra bazı Memlûk tarihçilerini kısaca incelemektedir. Muhammed Abdullah Anân ise genel olarak Mısırlı tarihçileri ince-

---

etmeliyiz, Abdullah Sağır, *İbn Tağrıberdî'nin "el-Menhelû's-Sâfi" Adlı Eserine Göre Kahire'de İlmî ve Sosyo-kültürel Hayat* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), M.Ü.SBE, İstanbul 2014.

⁹ M. Mustafa Ziyâde, *el-Müerrihûn fi Mısr fi'l-karni'l-hâmis 'aşer el-Milâdî el-karni't-tâsi' el-hicrî*, Kahire 1954.

¹⁰ Ulrich Haarmann, *Quellenstudien zur frühen Mamlukenzeit*, İslamkundliche Untersuchungen, Freiburg 1969.

¹¹ Donald Presgrave Little, *An Introduction to Mamlûk Historiography*, Wiesbaden 1970.

¹² Robert Irwin, "Mamluk History and Historians", *Arabic Literature in the Post Classical Period* (ed. R. Allen-D. S. Richards), Cambridge 2006, s. 159-170.

¹³ Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, I-IV, Beyrut 1983-1990.

¹⁴ Yüsrî Abdülgani Abdullah, *Mu'cemü'l-müerrihîne'l-Müslimîn hatta'l-karni's-sânî 'aşer el-Hicrî*, Beyrut 1991.

lediği *Müerrihû Mısri'l-İslâmiyye*¹⁵ adlı kitabının ikinci bölümünde Nüveyrî'den (ö. 733/1333) başlayarak önde gelen Memlûk tarihçilerini tanıtmaktadır. Burada son olarak <http://www.lib.uchicago.edu/e/su/mideast/mamluk> adresindeki "Mamluk Bibliography Online | Secondary Bibliography Search" başlıklı kısımda bulunan Memlûk tarihçiliğine dair çalışmalarla Chicago Üniversitesi bünyesinde 1997'de neşredilmeye başlayan *Mamlûk Studies Review* adlı dergideki ilgili bazı makalelere de¹⁶ işaret edilmelidir.

Memlûkler Dönemi Vefeyât, Tabakât, Terâcim Müellifleri ve Eserleri

Memlûkler dönemi tarihçiliğinin en belirgin özellikleri arasında çok sayıda vefeyât, tabakât ve terâcim türü eserin mevcut olması gelir. Dönemin tarih eserlerini tamamlayan ve bazıları onlarca cilde ulaşan bu kitapların başında **İbn Hallikân**'ın (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*¹⁷ adlı eseri zikredilmelidir. Eserin müellifi İbn Hallikân, ilimle iştigal eden bir ailenin çocuğu olarak 608 (1211) yılında Erbil'de doğmuştur. Tahsil hayatını Erbil, Musul ve Dimaşk gibi şehirlerde birçok meşhur âlimden ders alarak tamamlayan müellif hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı, kitabet ve şiir sahalarında temayüz etmiştir. Memlûkler döneminde kadı nâibliği, Suriye kâdilkudâtılığı (Şâfiî) ve çeşitli medreselerde müderrislik gibi ilmiye alanında önemli görevleri üstlenmiş, bazı isyanları desteklediği gerekçesiyle hapse de atılmıştır. Tevazuu, adaleti ve yumuşak huyluluğu ile tanınan bu âlim, 681 (1282) senesinde Dimaşk'ta vefat etmiştir.

Müellifin günümüze ulaşan tek eseri olan *Vefeyâtü'l-a'yân*, türünün ilk örneği kabul edilmektedir. Zira eserde, daha önce kaleme alınan benzerlerinin aksine, birkaç istisna dışında ashap, tâbiîn ve halifelere yer verilmemiştir. Ayrıca toplumun her kesiminden meşhurların hâl tercümesi dâhil edilmiştir. Belli bir asra, tabakaya (sınıf/grup) tahsis edilmeyen eser, alfabetik olarak kaleme alınmıştır. Nitekim müellif, mukaddimesinde bu hususlara işaret etmiş, kullanımı kolay olsun diye önce yaşayanların daha sonra zikredilmesini göze alarak alfabetik sistemi tercih ettiğini belirtmiştir. Sahabeden ve tâbiînden,

¹⁵ Muhammed Abdullah Anân, *Müerrihû Mısri'l-İslâmiyye ve Mesâdiru't-târîhi'l-Mısri*, Kahire 1999.

¹⁶ Bunlar arasında Bauden'in çalışması özellikle zikredilmelidir. Bk. Frédéric Bauden, "Maqriziana I-II...", *Mamlûk Studies Review*, X/2 (2006), s. 81-139; a.g.e., XII/1 (2008), s. 51-118.

¹⁷ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân* (nşr. İhsan Abbâs), I-VIII, Beyrut 1978.

bilinmesi zaruret hâlini alanlar hariç hiç kimseyi eserine almadığını söyleyen müellif, halifelere de yer vermediğini, zira bu hususta yeterince müellefât bulunduğunu ifade etmekte; gördüğü ve nakilde bulunduğu faziletli kişileri kitabına dâhil ettiğini, muasırı olduğu hâlde görme imkânı bulamadıklarını da kendisinden sonrakiler tanısın diye zikrettiğini kaydetmektedir. Müellif, eserini belli bir sınıfa tahsis etmediğini, insanların tanıdığı ve hakkında bilgi sahibi olmaya çalıştığı kişilerin hâl tercümelerini, varsa eserlerinden o şahsa nispeti kesin olan örnekleri, mümkün mertebe doğum ve vefat tarihleriyle neseplerini zikrederek kayıt altına aldığını, bunlar arasında pek bilinmeyen isimleri ise tasrih ettiğini belirtmektedir. İbn Hallikân, eserini okuyan âlim kişilerin bunda tespit ettikleri hataları düzeltmesi ricasında da bulunur. Yine eserini 654 (1256-1257) senesinde kaleme almaya başladığını da ekler.¹⁸ Müellifin ricasına uygun olarak bu esere zeyil ve ilâve mahiyetinde birçok terâcim kitabı kaleme alındığını belirtmek gerekir.

Müellif, mukaddimesinde belirttiği esaslara eserin tamamında riayet etmiştir. Mesela alfabetik düzeni muhafaza etmek için Fâtımî (297-567/909-1171) halifelerinden birinin hâl tercümesinden bahsederken, yönetimi onun adına üstlenen bir emirin adı geçtiğinde bunu kendi bâbında, (şın) harfinde aktaracağını belirtir.¹⁹ Yine meşhur bir edibin hâl tercümesini verirken, ona nispet edilen ancak kendisinin kesinleştiremediğini belirttiği bazı şiirleri bu sebeple kaydetmediğini ifade etmek suretiyle²⁰ verdiği bilgilerin sıhhatine riayet edeceğine dair vaadini yerine getirmektedir. Müellif mukaddimesinde söylediği gibi pek bilinmeyen bazı şahıs ve yer isimlerini harekeleyerek ve anlamlarını vererek eserin değerini artırmış, hatta bazı yerleri de tanıtmıştır. Mesela Büveyhîler (320-454/932-1062) döneminin önemli emîrlerinden Arslan el-Besâsîrî'nin (ö. 451/1060) hâl tercümesinde Besâsîrî kelimesini harekelemekte, bu kelimenin Fars bölgesi şehirlerinden Besâ'ya nispetle ortaya çıktığını, Arapça'da bu şehir için Fesâ sözcüğünün kullanıldığını söylemektedir.²¹ Müellifin doğum ve vefat tarihlerini belirleme hususunda gösterdiği özene de işaret etmek gerekir. Mesela o, meşhur bir hadisçinin doğum tarihi ile alakalı Mısırlı tarihçilerin kaydettiklerini başka rivayetlerle karşılaştırarak ve akıl yürütme yoluyla tenkit ederek tashihe gayret göstermiştir.²²

---

¹⁸ Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 20-21.

¹⁹ Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 180.

²⁰ Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 214-215.

²¹ Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 192. Başka bazı örnekler için bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 127, 199, 219, V, 134, 289.

²² Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 106-107.

Bu eser, Memlûkler'in erken dönemlerinde yaşamış sultan, emîr, vezir gibi önde gelen devlet adamlarının hâl tercümeleri bakımından ehemmiyet arz eder. Müellif bu tür kayıtlarında biyografinin dışında önemli ayrıntılara da işaret etmekte, burada zikri geçen kişilerden de kısaca bahsederek verdiği bilgileri tamamlamaktadır. Onun bu mükemmel usulünün günümüzde tarihçiler tarafından benimsenen, metinde geçen meşhurların vefat yılına işaret etme ve bilinmeyen yerleri dipnotta tanıtmaya yöntemine benzediğini belirtmek gerekir. Nitekim müellif, döneminde Suriye başkadılığı vazifesini yürüttüğü Sultan el-Melikü'z-Zâhir Baybars el-Bundukdârî'nin (658-676/1260-1277) ve oğlu el-Melikü's-Saîd Berke (676-678/1277-1280) hakkında bu usule göre oldukça kıymetli bilgiler verir. Ancak bu kayıtların eserin tamamlanmasından sonra müellifin yaptığı ilâvelerde yer aldığını belirtmek gerekir. Müellif, kitabının usulü gereği, "Ürsûfi" nisbesiyle meşhur bir kadının biyografisinden bahsederken bu nisbeyi harekelendirmekte, bu kelimenin Şam (Suriye) sahilindeki bir beldenin ismi olduğunu ve kendi zamanında Ürsûf'un Haçlıların elinde bulunduğunu söylemektedir. Daha sonra "kultü" ifadesiyle Sultan Baybars'ın bu beldeyi 21 Recep 663 (9 Mayıs 1265) tarihinde fethettiğini belirtmekte, bunun ardından Baybars'ın hâl tercümesine geçmektedir. Burada Baybars'la alakalı Aynicâlût Savaşı'nın (658/1260) ardından dönemin sultanını öldürüp sultanlığı ele geçirdiğini, bunu resmileştirmek için Kahire'ye geldiğini ve bu sırada kendisinin de Kahire'de bulunduğu gibi oldukça değerli bilgiler verdikten sonra onun vefatından bahsetmektedir. Sultanın vefatını gizleyen ve oğlu Berke'nin idareye hâkim olmasını sağlayan Baybars'ın emîrlerinden/yakın arkadaşlarından birisinin ismini zikrederken onun da vefat tarihini bu malumata ilâve etmektedir. Müellif bu kısımda Baybars'ın gömüldüğü yeri de açık bir şekilde tarif etmekte, sultanın Büyük Âdiliyye Medresesi'nin karşısında bulunan camiin kuzeyine defnedildiğini söylemektedir. Bunların ardından Berke'nin hâl tercümesine geçen müellif, bu kısımda da ilginç ve önemli ayrıntılara işaret eder. Berke'nin vefat ettikten sonra gömüldüğü türbe ve bu türbenin içinde yer aldığı külliyenin bir parçası olan medreseyi de kayıtlarına dâhil eden müellif, söz konusu medresenin açılışını, hem Şâfiî hem de Hanefîler'e tahsis edilmiş olduğunu, açılış merasiminde kendisinin de bulunduğunu, bu törene ismini de verdiği Dımaşk nâibinin iştirakini vb. hususları ekler. Bu bilgilerin ardından Berke'nin kardeşinin biyografisini anlatmaya başlayan müellif, böylece Baybars ve ailesinin saltanat hikâyesini bir bütünlük içerisinde kayıt altına almıştır.²³ Bu örnek hadiseden de anlaşılacağı gibi İbn Hallikân'ın kaydettiği biyog-

²³ Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 154-158.

rafilerdeki bütünlük ve ilginç ayrıntılar Memlûk tarihi araştırmacıları için çeşitli açılardan önem arz etmektedir. Mesela müellifin, Eyyûbîler'in (567-866/1171-1462) kurucusu Salâhaddin Eyyûbî'nin (567-589/1171-1193) kardeşi ve Yemen bölgesinin sultanı el-Melikü'l-Muazzam Şemsüddeve Turanşah'ın (569-577/1174-1181) hâl tercümesiyle ilgili bilgi verirken bu dönemde üstâdârlığın yaptığı vazifelerle ilgili önemli ayrıntılara işaret etmesi²⁴ bunlar arasında zikredilmelidir. Bu noktada müellifin, bahsi geçen biyografiyi zikrederken yaptığı ilâvelerin, eserin genel bir özelliği olduğu da belirtilmelidir. Nitekim müellif, Şemsüddeve Turanşah'ın vefatını da anlattıktan sonra "Bu hâl tercümesini bitirdikten sonra biyografi konusunda ihtisas sahibi bazı âlimlerin konuyla alakalı önemli ek bilgilerini buldum"²⁵ ifadeleriyle yukarıda kaydettiğimiz bilgileri serdetmektedir. Sonuç itibarıyla, Memlûkler dönemi meşhurlarından az sayıda kişiyi ihtiva etmesine rağmen bu eserin dikkatle takip ve kendisinden istifade edilmesi gerektiğini belirtmek isteriz.²⁶

Bu kısımda *Vefeyâtü'l-a'yân*'a zeyil olarak kaleme alınan **İbnü's-Sukâ'î**'nin (ö. 726/1326) *Tâlî Kitâbi Vefeyâti'l-a'yân*²⁷ adlı eserine de işaret edilmelidir. Eserin müellifi Hıristiyan tarihçi İbnü's-Sukâ'î, tahminlere göre 626 (1226) senesinde Dımaşk'ta doğmuştur. Buradaki çeşitli divanlarda kâtiplik yapan müellif, daha sonra bu görevinden ayrılarak ilimle iştiğal etmeye başlamıştır. Malî divanlarda çalıştığı için Memlûkler dönemi ekonomisi hakkında birikim sahibi olan İbnü's-Sukâ'î'nin, Hıristiyanlık hususunda da derin malumatı bulunmaktaydı. Tevrat ve İncil'i ezberlemiş olan müellifin bu hususta telifleri de mevcuttu. Müellifin Dımaşk'ta, 726 (1326) senesi civarında vefat ettiği belirtilmektedir. Onun vefeyât türünde kitap yazan ilk Hıristiyan müellif olduğuna da işaret edilmelidir.

Müellifin günümüze ulaşan eseri *Tâlî Kitâbi Vefeyâti'l-a'yân*, oldukça kısa mukaddimesinde de belirtildiği üzere²⁸ hicrî 650'li yıllardan 725 senesine kadar yaşamış meşhurların hâl tercümesini ihtiva eder. Müellif eserinin sonuna hicrî 726 yılına kadarki hâl tercümelerini içeren ait bir zeyil de koymuştur.²⁹

²⁴ Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 306-309.

²⁵ Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 307.

²⁶ İbn Hallikân ve eseri hakkında bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 5-18 (nâşir mukaddimesi); Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, IV, 23-29; Abdülkerim Özaydın, "İbn Hallikân", *DİA*, XX, 17-19.

²⁷ Fazlullah b. Ebû'l-Fahr İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitâbi Vefeyâti'l-a'yân* (nşr. ve Fran. çev. Jacqueline Sublet), Dımaşk 1974.

²⁸ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitâbi Vefeyât*, s. 1.

²⁹ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitâbi Vefeyât*, s. 180-195.

Ele aldığımız eser, zeylini yaptığı *Vefeyâtü'l-a'yân*'a ittibaen alfabetiktir. Ancak eserde bazen bu usulün dışına çıkıldığı da tespit edilmektedir.³⁰ Eserde genellikle tarafsız bir dil kullanıldığı anlaşılmalı birlikte müellifin, bazı Hıristiyan âlim ve kâtiplerin hâl tercümelerine daha geniş yer verdiği gözlemlenmektedir.³¹ Hatta hâl tercümesini verdiği bazı emîrlerin Hıristiyan asıllı olduğunu ima eden kayıtlarına da rastlanmaktadır. Nitekim Sultan el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun (678-689/1279-1290) zamanında emîr yapılan Cemaleddin Akkuş er-Rahbî'nin (ö. 719/1319), Araplar tarafından Erbil'in Hıristiyan köylerinden esir alınarak satıldığını özellikle vurgular.³²

Müellifin Dimaşklı olması ve malî divanlarda kâtiplik yapması sebebiyle bu şehirdeki mâli yolsuzluklara işaret eden kayıtlarıyla, söz konusu divanlara dair verdiği birtakım bilgiler önemli ve dikkat çekicidir. el-Melikü'l-Eşref Halil b. Kalavun'un (689-693/1290-1293) Dimaşk saltanat nâibliğine tayin ettiği bir emîrin, kâtibinin de yönlendirmesiyle hâs divanına ait gelirler hususunda yaptığı yolsuzluklara dair malumat³³ buna örnek verilebilir. Yine eserde, Baybars döneminde Dimaşk divanlarının nâzırlığına tayin edilen bir kâtibin hâl tercümesinden bahsedilirken, alt kademelerdeki kâtipler ve divan müfettişi bir emîrin karıştığı yolsuzluklar da tafsilatlı bir şekilde aktarılmaktadır.³⁴ Bu bilgiler arasında Dimaşk divan nâzırının aylık ücretini ortaya koyan önemli ayrıntıların mevcut olduğuna da işaret edilmelidir.³⁵ Eserde başka bazı yolsuzlukları ortaya koyan kayıtların da bulunduğunu belirtmek gerekir.³⁶

Müellifin rivayetlerinde zekât divanının işleyişi, başındaki nâzırın geliri,³⁷ vezir-ümera ilişkileri,³⁸ vezirlerin bazı görevleri,³⁹ vezirlerin yardımcılarında yer alan müstevfi's-sohbe gibi bazı görevlilerin vezâret müessesesindeki konumları ve vazifeleri,⁴⁰ üstâdârlık müessesesine bağlı müstevfi'l-

³⁰ Örnekler için bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyât*, s. 3, 5, 8, 9, 51, 52, 53.

³¹ Bazı örnekler için bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyât*, s. 43-44, 46, 58-60, 110-111, 164-165.

³² Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyât*, s. 186.

³³ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyât*, s. 17.

³⁴ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyât*, s. 61-64.

³⁵ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyât*, s. 61-62.

³⁶ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyât*, s. 93, 101, 164-165.

³⁷ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyât*, s. 102.

³⁸ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyât*, s. 153.

³⁹ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyât*, s. 163.

⁴⁰ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâlî Kitabi Vefeyât*, s. 164.

büyüt unvanlı görevlilere dair örnekler⁴¹ gibi çeşitli konularda önemli bilgilerin yer aldığı da tespit edilmektedir. Son olarak bu eserin hakkında fazla bilgi bulunmayan, sadece birkaç kaynağın işaret ettiği şahıslarla ilgili verdiği bilgilerin⁴² çok kıymetli olduğunu belirtmek isteriz.⁴³

Bu kısmın tabakât kitapları arasında Memlûkler döneminin meşhur muhaddis ve tarihçilerinden **Zehebî**'nin (ö. 748/1347) **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**⁴⁴ adlı mücessem eserine de kısaca temas etmek istiyoruz. Eserin müellifi, Memlûkler döneminin önde gelen hadis, kıraat ve tarih âlimlerindedir. Özellikle hadis ve kıraat sahasında iyi bir eğitim almış, daha sonra hatiplik, müderrislik gibi ilmiye görevlerini deruhte etmiştir. Onu şöhrete ulaştıran tarih ve hadis sahasındaki büyük eserleridir. Bu eserler arasında yer alan **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ** yaklaşık yedi bin civarında, ağırlığını muhaddislerin oluşturduğu birçok alanda şöhret kazanmış kişinin hâl tercümesini ihtiva eden, müellifin diğer meşhur eseri **Târîhu'l-İslâm**'dan da istifadeyle tabakalar hâlinde kaleme alınmış bir biyografi ansiklopedisidir. Eserin Memlûkler döneminde yaşamış bazı âlimlerin hâl tercümesi bakımından önem taşıdığını, özellikle hadis âlimleri ve hadis ilmi hususunda kıymetli bilgiler içerdiğini belirtmek isteriz.⁴⁵

Memlûkler'in ilk dönemine dair kaleme alınmış vefeyât kitapları içerisinde **Safedî**'nin (ö. 764/1363) İbn Hallikân'ın **Vefeyât**'ına zeyl mahiyetinde kaleme aldığı **Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât**⁴⁶ ve bunun muhtasarı kabul edilebilecek olan, çağdaşlarının hâl tercümelerini naklettiği **A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr**⁴⁷ adlı hacimli biyografik eserlerine özellikle temas edilmelidir. Bu eserlerin müellifi olan Safedî, VII. (XIII) asrın sonlarına doğru Filistin'in Safed şehrinde doğmuştur. Babası Türk Memlûk emîrlerinden olduğu için Memlûk emîrlerinin çocuklarından müteşekkil, ihtiyat askeri sayılan

⁴¹ Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyât*, s. 193.

⁴² Bk. İbnü's-Sukâ'î, *Tâli Kitabi Vefeyât*, s. 69, 90, 162-164.

⁴³ İbnü's-Sukâ'î ve eseri hakkında bk. Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, IV, 38-39; Asri Çubukçu, "İbnü's-Sukâ'î", *DİA*, XXI (2000), s. 211.

⁴⁴ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnâvut v.dğr.), I-XXIII, Beyrut 1981-1985.

⁴⁵ Zehebî ve eserleri hakkında bk. Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, IV, 52-68; Little, *An Introduction to Mamlûk Historiography*, s. 61-66; Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", *DİA*, XLIV (2013), s. 180-188; Mehmet Efendioğlu, "Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ", *DİA*, XXXVII (2009), s. 326-327.

⁴⁶ Salâhaddin Halil b. Aybek es-Safedî, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât* (nşr. Helmut Ritter, Sven Dederling v.dğr.), I-XXX, Wiesbaden-Beyrut 1962-2004.

⁴⁷ Safedî, *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr* (nşr. Ali Ebû Zeyd v.dğr.), I-VI, Beyrut-Dımaşk 1998.

evlâdünnâs sınıfından kabul edilebilir. Arapça, hadis, mantık, aklî ilimler gibi çeşitli sahalarda döneminin meşhur âlimlerinden ders almıştır. Müderrisliğin yanı sıra, Kahire, Dımaşk ve Safed’de inşâ divanında kâtiplik, beytümâl vekilliği, sır kâtipliği gibi çeşitli önemli görevleri yürütmüştür. Ömrünün son yıllarını Dımaşk’ta geçiren müellif, burada vefat etmiştir.

Müellifin ilk eseri *el-Vâfi*, on dört bin civarında çeşitli sınıflardan meşhur kişilerin hâl tercümelerini ihtiva eder. Elimizdeki neşre göre otuz cilt olan bu eserin XX, XXIII ve XXVI. ciltleri eksiktir. Eser alfabetik olmakla birlikte Hz. Peygamber’e hürmeten Muhammed isimleriyle başlar. Müellif mukaddimesinde buna işaret etmekte, hatta babasının ismi de Muhammed olanları öne aldığı ifade etmektedir.⁴⁸ Elimizdeki neşre göre Safedî, V. cildin sonlarından itibaren⁴⁹ alfabetik sisteme döner. Müellif mukaddimesinde hamdele, salvele ve eserin kaleme alınışı vb. hususları zikrettikten sonra toplam on bir fasıla ayırdığı bir giriş daha yazmış, bu fasıllarda Araplarda tarih yazıcılığı, ilk tarih eserleri, tarih yazma usulleri, biyografilerde isim, künye, lakap belirtme ve bunun sıralamasına dair usul, çeşitli bölgelere dair yazılmış tarih eserleri, genel tarihler, hulefa, sultanlar, kudât, şua gibi sınıfları/tabakaları ele alan tarih eserleri gibi konuları işlemiştir.⁵⁰ Bunların ardından Hz. Peygamber’in hayatını ana hatlarıyla kaleme almış ancak gazveleri, elçileri, hac ve umreleri, hanımları, çocukları, amcaları, ona benzeyenler, silahları vb. çeşitli konuları ekleyerek bu sîreti genişletmiştir.⁵¹

Safedî’nin *el-Vâfi*’si, Türk Memlûkler dönemi (648-784/1250-1382) sultanları ve ümerasının hâl tercümeleri için önemli kaynaklardandır. Müellifin özellikle döneminde önemli görevler üstlendiği Sultan el-Melikü’n-Nâsır Muhammed b. Kalavun’un (birinci saltanatı: 693-694/1293-1294, ikinci saltanatı: 698-709/1299-1309, üçüncü saltanatı: 709-741/1309-1341) hakkında aktardığı tafsilatlı bilgiler,⁵² kronolojik bilgi veren siyâsî tarihleri tamamlayıcı mahiyette olup bu sultanın dönemiyle ilgili genel değerlendirmelere imkân sağlamaktadır. Mesela bu bilgiler Muhammed b. Kalavun’un, daha önceki hükümdarlıklarında güç sahibi ümeranın ağır baskısı altında kaldığından, üçüncü saltanatı sırasında çok güvendiği dört idareci arasındaki tek askerî sınıfa mensup görevli olan devâdârına duyduğu itimadın sebeplerini tespit hususunda çok yar-

⁴⁸ Bk. Safedî, *el-Vâfi*, I, 98.

⁴⁹ Bk. Safedî, *el-Vâfi*, V, 293 vd.

⁵⁰ Bk. Safedî, *el-Vâfi*, I, 2-55.

⁵¹ Bk. Safedî, *el-Vâfi*, I, 55-97.

⁵² Bk. Safedî, *el-Vâfi*, IV, 353-374.

dımcı olmaktadır. Nitekim söz konusu devâdâr, üçüncü defa saltanatı eline almak üzere Kahire'ye varacağı sırada planlanan bir suikastı haber vermek suretiyle sultanı büyük bir tehlikeden kurtaran kişidir.⁵³ Benzer şekilde Muhammed b. Kalavun döneminde uzun süre Dımaşk saltanat nâibliği görevini yürüten meşhur emîr Tenkiz (ö. 741/1340) hakkında aktardığı malumat da⁵⁴ hem şahsî gözlemlerine dayanmakta hem de önemli ayrıntılar içermektedir. Müellif, bu emîrin satın alınmasından askerî kariyerine, sultanla yakın ilişkilerinden Dımaşk'taki yönetim tarzına, vücut şeklinden şahsî niteliklerine kadar birçok konuda tafsilatlı bilgiler vermektedir. Söz konusu emîrin tutuklanmasından sonra gerçekleşen tahkikatla ilgili bilgiler de sunan müellif, Tenkiz'in son yıllarında Dımaşk inşâ divanında kâtip olarak görev yaptığından Sultan Muhammed b. Kalavun tarafından bu emîrin mal varlığını tespit için kurulan komisyonda vazifelendirilmiştir. Bu duruma işaret eden Safedî, daha sonra Tenkiz'in büyük mal varlığına dair oldukça uzun bir listeyi tam olarak sunar.⁵⁵ Onun bu konuda verdiği bilgiler hem muasırları hem de daha sonraki tarihçiler ve biyografi müelliflerine kaynaklık etmiştir.

Tenkiz örneğinden de anlaşılacağı üzere müellif, özellikle Türk Memlûkler döneminde Dımaşk saltanat nâibliği yapmış olan emîrlere hakkında geniş biyografik bilgiler sunmaktadır.⁵⁶ Bunlardan Akkuş el-Efrem'in (ö. 720/1320-1321) hâl tercümesinde verdiği bilgiler⁵⁷ oldukça önemli bilgiler ve ayrıntılar içerir. Mesela bu emîrin sultanla yazışma usulüne dair örneklerle⁵⁸ onun armasına (renk) dair verilen bilgiler⁵⁹ bunlar arasında zikredilmelidir. Müellif bu emîrin armasını tarif ederken bunun gayet zarif olduğunu, büyük beyaz bir dairenin içerisinde yeşil bir şerit bulunduğunu, bu şeridin ortasında kırmızı bir kılıcın yer aldığını, kılıcın üst ve alt kısmının şeridi aşarak beyaz kısma geçtiğini belirtmektedir. Bu eserle ilgili son olarak şunu da ifade etmeliyiz ki, *el-Vâfi*'nin özellikle bu dönemde Türk isimlerinin ilk harflerini oluşturan *elif*, *be*, *te* harflerini muhtevî IX ve X. ciltlerinde hem Memlûk ümerası hem de onlarla

---

⁵³ Bk. Safedî, *el-Vâfi*, IV, 366.

⁵⁴ Bk. Safedî, *el-Vâfi*, X, 420-435.

⁵⁵ Bk. Safedî, *el-Vâfi*, X, 428-432.

⁵⁶ Nitekim Safedî, Dımaşk saltanat nâibliği yapmış olan emîrlere biyografilerini konu alan *Tuhfetü zevi'l-elbâb fi-men hakeme bi-Dımaşk mine'l-hulefâ ve'l-mülûk ve'n-nüvvâb* (nşr. İhsan B. S. Hulûsî-Züheyr H. es-Samsâm), I-II, Dımaşk 1991-1992. isimli iki ciltlik müstakil bir eser kaleme almıştır.

⁵⁷ Bk. Safedî, *el-Vâfi*, IX, 326-335.

⁵⁸ Bk. Safedî, *el-Vâfi*, IX, 330.

⁵⁹ Bk. Safedî, *el-Vâfi*, IX, 335.

yakın ilişki içerisindeki ulema hakkında oldukça kıymetli kayıtlar yer almaktadır.

Tarihçinin **A'yânü'l-asr** isimli eseri ise, daha önce belirtildiği gibi genellikle muasırının hâl tercümesinden bahsettiği biyografi kitabıdır. Bu eserde iki bin civarında kişinin hâl tercümesi kayıt altına alınmıştır. Diğer taraftan Safedî'nin Muhammed isimlerini öne alma şeklinde *el-Vâfî* adlı eserinde uyguladığı usulü terk ederek *A'yânü'l-asr*'da biyografileri alfabetik kaydettiği müşahede edilmektedir. Müellif bu eserde, muhtemelen eksik ciltler sebebiyle *el-Vâfî* isimli eserde bulamadığımız bazı biyografilerde oldukça kıymetli bilgi ve ayrıntılara yer vermektedir. Mesela Üstâdâr Moğoltay el-Cemalî'nin (ö. 732/1331) hâl tercümesinde⁶⁰ bu emîrin üstâdârı ve hazindârı gibi şahsî hizmetlilerine ve bunların Moğoltay el-Cemalî'ye yaptıkları yardımlara işaret eden kayıtlarla, onun dönemin saltanat nâibiyle ilişkilerini ortaya koyan bilgiler bunlar arasındadır. Buna benzer sadece bu eserde yer alan ayrıntı kabilinden başka kıymetli bilgilerin bulunduğu da belirtilmelidir.⁶¹ Yine bu son eserde müellifin zamanında hayatta olan ve ondan sonra vefat eden şahısların hâl tercümelerine yer verildiği de görülmektedir.⁶²

Müellifin bu ikinci eserinde hâl tercümelerini daha geniş tuttuğu da anlaşılmaktadır. Mesela Sultan Muhammed b. Kalavun'un sağlığında vefat eden oğlunun biyografisiyle ilgili olarak önceki eserine nispetle *A'yânü'l-asr*'da daha ayrıntılı ve uzun malumat sunmaktadır.⁶³ Her iki eserde bu şehzâde ile ilgili malumat verilirken müellifin şahsî müşahedelerine dayandığı da belirtilmelidir. Bu müşahedeler ve bilgiler arasında söz konusu şehzadenin düğün merasimi, düğünde yapılan harcamalar, bazı âdetler, saraydaki bir Mevlid-i Nebevî merasimiyle ilgili ilginç ayrıntılar gibi birçok hususun bulunduğuna işaret etmeliyiz. Müellifin her iki eserinde de yer verdiği hâl tercüme arasında başka karşılaştırmalar yapıldığında ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Mesela Dımaşk ve Halep nâibliği yapan büyük emîrlerden Ergun el-Kâmilî'nin (ö. 758/1357) hâl tercümesi *el-Vâfî*'de nispeten kısa ve yarıda bırakılmışken,⁶⁴ *A'yânü'l-asr*'da ise daha ayrıntılı ve önceki eserin eksik kısmını tamamlayıcı mahiyettedir.⁶⁵ Bu ikinci eserde yer alan bilgilerin, kronolojik siyasî tarih eser-

⁶⁰ Bk. Safedî, *A'yânü'l-asr*, V, 431-432.

⁶¹ Örnek olarak bk. Safedî, *A'yânü'l-asr*, I, 633, IV, 141-142.

⁶² Bk. Safedî, *A'yânü'l-asr*, II, 680-681.

⁶³ Bk. Safedî, *A'yânü'l-asr*, I, 630-634; krş. Safedî, *el-Vâfî*, IX, 431-433.

⁶⁴ Bk. Safedî, *el-Vâfî*, VIII, 356-358.

⁶⁵ Bk. Safedî, *A'yânü'l-asr*, I, 466-476.

lerindeki birçok boşluğu doldurduğuna da işaret edilmelidir. Sonuç itibariyle müellifin bu hâl tercümesi eserleri bahsettiğimiz özellikleri bakımından müstağni kalınamayacak kaynaklar arasındadır.⁶⁶

Kütübî'nin (ö. 764/1363), İbn Hallikan'ın *Vefeyâ'l*'ına zeyl olarak telif ettiği **Fevâtü'l-Vefeyât**⁶⁷ isimli eserine de bu kısımda yer vermek gerekir. Kütübî, Safedî'nin çağdaşı olup, Dimaşk'a bağlı köylerden birinde dünyaya gelmiştir. Fakirlik içinde geçen çocukluk döneminden sonra zamanının meşhur hadis hocalarından ders almış, Zehebî ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi tarihçilerle dostluk kurmuştur. Sahafılık yapmaya başlamış, bundan büyük bir servet elde etmiştir. Özellikle eline geçen tarih kitaplarını okumaya meraklı olan Kütübî, kendisi de bazı tarih eserlerini kaleme almıştır. 764 (1363) senesinde Dimaşk'ta vefat etmiştir.

Müellifin en meşhur eseri olan *Fevâtü'l-Vefeyât*, adından da anlaşılacağı üzere İbn Hallikân'ın *Vefeyâ'l*'ına zeyil ve onun eksik kısımlarını ikmal amacıyla yazılmıştır. Nitekim Kütübî eserinin mukaddimesinde tarihin ibret alanlar için bir ayna vazifesi gördüğünü, kendisinin de bu sebeple tarih kitaplarını çokça okuduğunu, bu minvalde İbn Hallikân'ın mezkûr kitabını da incelediğini ve içerdiği faydalar bakımından onun en güzel eserlerden biri olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu eserde sebebini bilemediği bir şekilde halifeler ve İbn Hallikân'ın zamanında yaşamış bazı fazilet sahibi kişilerin hâl tercümelerinden bahsedilmediğini belirtmekte, bunları ikmal ve İbn Hallikân'ın vefatından sonraki dönemi eklemek için *Fevâtü'l-Vefeyât*'ı kaleme aldığını söylemektedir.⁶⁸

Bu eserde yer alan hâl tercümelerinde Safedî'den oldukça fazla istifade edildiği anlaşılmaktadır. Müellifin birçok biyografiyi aktarırken sıklıkla "Safedî dedi ki..." ifadesini kullandığı ve bazen de adını zikretmeden ondan iktibaslarda bulunduğu görülmektedir.⁶⁹ Kütübî bazen de kendi müşahedelerine dayanarak bilgiler vermekte, bu bilgiler arasında onun Kahire'ye gittiği ve bazı devlet adamlarının meclisinde bulunduğu şeklinde ayrıntılara rastlanmakta-

⁶⁶ Safedî ve eserleri hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-asr*, I, 7-32 (nâşir mukaddimesi); Şâkir Mustafa, *et-Târihu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, IV, 76-80; İsmail Durmuş, "Safedî", *DİA*, XXXV (2008), s. 447-450.

⁶⁷ Muhammed b. Şâkir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-zeylû 'aleyhâ* (nşr. İhsan Abbâs), I-V, Beyrut 1973-1974.

⁶⁸ Bk. Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I, 9-10.

⁶⁹ Örnekler için bk. Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I, 149, 157, 251, II, 86-89, 347, 368, 378, III, 256, 263, IV, 243, 347.

dır.⁷⁰ Memlûkler döneminde devlet görevi bulunmayan tarihçiler arasında yer alan Kütübî'nin, toplumun tüccar sınıfına mensup birisi olarak yaptığı değerlendirmeler önem taşımaktadır ve bu sebeple eserlerinden faydalanmak gerekir.⁷¹

Memlûkler dönemi tabakât eserleri arasında mümtaz bir yeri olan **Taceddin es-Sübkî**'nin (ö. 771/1370), **Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ**⁷² adlı eserine de işaret etmek gerekir. Eserin müellifi, meşhur bir kadı olan Takıyyüddin es-Sübkî'nin (ö. 756/1355) oğlu olup Kahire'de doğmuştur. İlk tahsilini babasından yaptıktan sonra Zehebî gibi döneminin meşhur ulemasından ders almıştır. Babasının Dımaşk kâdilkudâtlığı vazifesi münasebetiyle bu şehirde büyümüş, buradaki birçok medresede müderrislik yapmış, benzer vazifeleri Kahire'de de yürütmüştür. Babasının sağlığında Dımaşk kâdilkudâtlığı vazifesine getirilmiş, bu görevi yürütürken vebadan ölmüştür.

Müellifin bu eseri, bin dört yüz civarında Şâfiî âlimin hâl tercümesini içeren ve Şâfiîler'e dair yazılan en geniş muhtevalı tabakât eseridir. Eser yedi tabakaya ayrılmış olup, son tabaka 700 (1301) senesinden sonra vefat eden âlimleri ihtiva etmektedir. Eserin bu kısmı Memlûk tarihi açısından kıymet taşımaktadır. Nitekim müellifin bu kısımda zikrettiği bazı âlimlerin hâl tercümelerinde siyasî tarih, ulema-ümera ilişkileri gibi hususlara dair ilginç ve önemli ayrıntılar yer almaktadır. Mesela müellifin, babasının hâl tercümesini verdiği mufassal kısımda⁷³ (mesleği?)...babası ile görev yaptığı süreçte Dımaşk nâbliği yapan emîrlar arasında geçenlere dair önemli bilgiler mevcuttur.⁷⁴ Eserin özellikle bahsi geçen son tabakası Memlûk araştırmacıları için yarar sağlayacak niteliktedir.⁷⁵ Yine Sübkî'nin, müesseselerle bazı idarî, adlî ve dinî görevlerin mahiyetine dair bilgiler aktaran ve çeşitli tavsiyeler içeren **Muîdü'n-**

⁷⁰ Bk. Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I, 179. Başka örnekler için bk. a.g.e., II, 463, III, 131, 132.

⁷¹ Kütübî ve eserleri hakkında bk. Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I, 3-8 (nâşir mukaddimesi); Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, IV, 75-76; Little, *An Introduction to Mamlûk Historiography*, s. 67-69; Özyaydın, "Kütübî", *DİA*, XXVII (2003), s. 8-9.

⁷² Taceddîn Abdülvehhab es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ* (nşr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv), I-X, Kahire 1964.

⁷³ Bk. Taceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyette*, X, 139 vd.

⁷⁴ Bk. Taceddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyette*, X, 211-218.

⁷⁵ Taceddîn es-Sübkî ve eserleri hakkında bk. Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, IV, 81-83; Bilal Aybakan, "Sübkî, Taceddîn", *DİA*, XXXVIII (2010), s. 11-13; a.mlf., a.g.e., "Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ", XXXIX (2010), s. 303-304.

*ni'am ve mübîdü'n-nikam*⁷⁶ adlı eserinin de Memlûkler dönemine ait önemli bilgiler içerdiğini belirtmek gerekir.

Bu noktada Şâfiî âlimleri ele alması açısından faydalı olacağını düşündüğümüz iki tabakât eserine daha kısaca temas etmek istiyoruz. Bunlardan birincisi **İbn Kesîr**'in eseridir. Eserin müellifi, İbn Teymiye (ö. 728/1328), Birzâlî (ö. 739/1339) ve Zehebî gibi döneminin büyük âlimlerinden ders almış, tarih, tefsir, hadis ve fıkıh sahalalarında şöhret kazanmış Şâfiî mezhebine mensup önde gelen Şamlı tarihçilerindendir. Çeşitli medreselerde müderrislik vazifesinin yanı sıra Dimaşk'taki mezalim mahkemelerinde üyelik görevini de yürütmüştür. Devlet adamları, ulema ve halkla kurduğu iyi ilişkilerle temayüz etmiştir. Tefsir, fıkıh ve tarih gibi sahalarda önemli eserler vermiş olup bunlar günümüzde de ehemmiyetini muhafaza etmektedir. Onun burada işaret edilmesi gereken eseri, Şâfiî fakîhlerini on bir tabaka hâlinde ele aldığı ve VIII. (XIV.) asrın başlarına kadar getirdiği **Tabakâtü'l-fukâhâi's-Şâfi'iyîn**⁷⁷ isimli eseridir.⁷⁸

İkinci tabakât eseri ise **İbn Kâdî Şühbe**'ye (ö. 851/1448) aittir. Eserin müellifi İbn Kâdî Şühbe, Dimaşk'ta doğmuş, tahsilini burada yapmış ve aynı şehirde vefat etmiştir. Dönemin önde gelen âlimlerinden fıkıh, hadis, nahiv ve tarih gibi sahalarda ders alan müellif, Dimaşk'taki birçok medresede müderrislik yapmış, bir süre bu şehrin kâdilkudâtlığını da üstlenmiştir. Pek çok alanda uzmanlığı bulunmakla birlikte fıkıh sahasında büyük şöhret kazanmış, birçok meselede farklı mezhep mensuplarının dahi fetva sorduğu bir merci kabul edilmiştir. İlmî liyakati sebebiyle birçok önemli âlim onun derslerine devam etmiştir. Tarih sahasında da büyük birikim sahibi olan müellif, başka eserlerinin yanı sıra **Tabakâtü's-Şâfi'iyye**⁷⁹ adlı biyografi kitabını da kaleme almıştır.

⁷⁶ Taceddin es-Sübki, *Muîdü'n-ni'am ve mübîdü'n-nikam*, Beyrut 1986.

⁷⁷ Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukâhâi's-Şâfi'iyîn* (nşr. Abdülhâfız Mansûr), I-II, Libya 2004.

⁷⁸ Müellif ve eserleri hakkında bk. Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, IV, 83-85; Little, *An Introduction to Mamlûk Historiography*, s. 69-73; Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *DİA*, XX (1999), s. 132-134; Mehmet Fatih Yalçın, *Bahrî Memlûkler'de Dimaşk Kâdilkudâtları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), M. Ü. SBE, İstanbul 2016, s. 9, 10-11.

⁷⁹ Takıyyüddin Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye* (nşr. Hâfız Abdülalîm Han), I-IV, Beyrut 1987.

Bu eser 840 (1436-37) yılına kadarki Şâfiî âlimlerinin biyografisini ihtiva ettiğinden, müellifin tarih eserinden daha uzun bir zamanı içerisine almaktadır.⁸⁰

Vefeyât eserleri içerisinde zikredilmesi gereken kaynaklardan biri de **Makrîzî**'nin (ö. 845/1441) **Kitâbü'l-Mukaffe'l-kebîr**'idir.⁸¹ Sadece Memlûkler döneminin değil, Orta Çağ İslâm dünyasının en büyük tarihçileri arasında gösterilen Makrîzî, hem anne hem baba tarafından ilimle uğraşan bir aileye mensuptur. Yüzlerce hocadan fıkıh, hadis, kıraat, nahiv, edebiyat ve tarih alanlarında ders alan Makrîzî, İbn Haldûn'un da (ö. 808/1406) mümtaz talebeleri arasındaydı. Dîvânü'l-inşâda bir süre vazife yaptıktan sonra Kahire muhtesibliği gibi mühim bir göreve tayin edildi. Bu vazifesi sayesinde iktisadî hayatla ilgili önemli bir müktesebata sahip oldu. Bunların dışında hem başkentte hem de Suriye'de önemli görevler üstlendi. Çerkez Memlûkler döneminin (784-923/1382-1517) büyük sultanlarından el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî (815-824/1412-1421) zamanında, bu sultanla iyi ilişkileri sayesinde Müeyyediye Medresesi'nin hadis hocalığı vazifesine tayin edildi. Sultan Şeyh el-Mahmûdî döneminden sonra gözden düştü ve bundan sonraki hayatını kitap telifi ve ibadetle geçirdi. 834-839 (1430-1435) seneleri arasında Mekte'de ikamet etti. Burada da başka eserler telif eden Makrîzî, 845 (1441) yılında Kahire'de vefat etti.

Makrîzî'nin *el-Mukaffâ fî terâcimi ehli Mısır ve'l-vâridîn ileyhâ* ismiyle de bilinen bu eseri tamamlandığında seksen cildi açacaktı. Ancak bu eserin sadece on altı cildini yazabildi. Bunlardan da beşi zamanımıza ulaşmıştır. Bazı harfleri içeren bu beş ciltlik kısım dünyadaki çeşitli kütüphanelerde yazma hâlindeyken Muhammed el-Ya'lâvî tarafından sekiz cilt olarak neşredilmiştir. Alfabetik olarak kaleme alınan eserin **ilk cildi** "İbrahim" isimleriyle başlamakta, "Ahmed" isimleriyle sona ermektedir. **İkinci cilt** "İdris" ile başlamakta, elif harfinin bitiminden sonra be harfine geçmekte, te ve se harflerinin bir kısmını da içermektedir. **Üçüncü ciltte** cim, ha ve hı harfleri ile başlayan şahıslar tanıtılmaktadır. **Dördüncü ciltte** doğrudan tı harfine geçilmekte, bir tane zı harfiyle başlayan kişinin hâl tercümesi verildikten sonra ayın harfine geçilmekte, cilt "Abdullah" isimleriyle sona ermektedir. Bu ciltte Abdullah isimlerinin tamamen alınmadığı anlaşılmaktadır. **Beşinci cilt** isimleri kef ve lâm harfleriyle başlayan beş-altı kişinin biyografisiyle başlamakta, mim harfiyle devam

⁸⁰ İbn Kâdî Şühbe ve eserleri hakkında bk. Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, IV, 105-108; Cengiz Kallek, "İbn Kâdî Şühbe, Takıyyüddin", *DİA*, XX, 102-103.

⁸¹ Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mukaffe'l-kebîr* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), I-VIII, Beyrut 1991.

etmektedir. **Altıncı cilt**, beşinci ciltte yarıda kalan “Muhammed” isimlerine ayrılmış olup **Yedinci ciltte** de “Muhammed” isimlerine devam edilmektedir. Bu ciltle birlikte “Muhammed” isimli kişilerin biyografilerinin tamamlandığı anlaşılmaktadır. **Sekizinci ve son cilt** ise fihrist olarak düzenlenmiştir.

Memlük emîrlerinin önemli bir kısmının ismi Akboğa, Akkuş, Aksungur, Altunboğa, Aybek, Aydemir, Aydoğdu, Ayıtmiş, Bahadır, Balaban, Baybars, Bekdemir, Bektut, Beydemir, Bilik, Ergun, Esenbay, Taybars, Taydemir vb.lerinden oluşur. Söz konusu eserin bu isimleri ele alan elif, be ve tı gibi harflerle başlayan kısımlarının büyük oranda günümüze ulaşmış olması büyük bir talihtir olarak kabul edilebilir. Ancak bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki, eserde kaydedilen biyografiler arasında ciddi hacim farklılıkları mevcuttur. Mesela Eyyûbî hükümdarı el-Melikû's-Salih Necmeddin Eyyûb'un (637-647/1240-1249) yetiştirdiği Sâlihîyye memlüklerinden ve Türk Memlükler döneminin meşhur emîrlerinden Baysarı eş-Şemsî'nin (ö. 698/1299) hâl tercümesi yaklaşık beş buçuk sayfa tutarken,⁸² aynı guruba mensup büyük emîrlerden Bilik el-Aydemirî'nin (ö. 687/1288-1289) biyografisi bir buçuk sayfadır.⁸³ Yine eserde Abbâsî halifesi Ebû Cafer el-Mansûr'a (136-158/754-775) yaklaşık yetmiş üç sayfalık yer tahsis edilirken,⁸⁴ Mısır'daki ilk Abbâsî halifesi Müstansır-Billâh Ahmed (659-1261) için altı buçuk sayfa ayrılmıştır.⁸⁵

Gerek önemli bir kısmının günümüze ulaşmamış olması gerekse hâl tercümelerindeki orantısızlık gibi eksikliklerine rağmen *el-Mukaffâ* isimli eserin önemli bazı hususiyetleri bakımından öne çıktığını belirtmek gerekir. Mesela aynı zamanda tarihçi kimliğiyle de tanınan Emîr Baybars el-Mansûrî'nin (ö. 725/1325) hâl tercümesi ile ilgili en geniş malumat Makrîzî'nin bu eserinde mevcuttur.⁸⁶ Bu emîrin muasırları olan Nüveyrî (ö. 733/1333)⁸⁷ ve Safedî⁸⁸ gibi müelliflerin eserlerinde yer almayan sır kâtibi ile inşâ divanı sorumlusu emîr arasındaki hiyerarşik ilişki, Baybars el-Mansûrî'nin Sultan Muhammed b. Kalavun tarafından önemli vazifelere tayin edilmesinin arka planı gibi önemli ayrıntılar bu eserde yer almaktadır. Bu eserin söz konusu ayrıntılar bakımın-

⁸² Bk. Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-kebîr*, II, 576-581.

⁸³ Bk. Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-kebîr*, II, 582-583.

⁸⁴ Bk. Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-kebîr*, IV, 178-251.

⁸⁵ Bk. Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-kebîr*, I, 694-700.

⁸⁶ Bk. Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-kebîr*, II, 531-534.

⁸⁷ Bk. Ahmed b. Abdülvehhab en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*, XXXIII (nşr. Mustafa Hicâzî-M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1997, s. 183.

⁸⁸ Bk. Safedî, *el-Vâfî*, X, 352; a.mlf., *A'yânü'l-asr*, II, 79-80.

dan örnek olarak sunulabilecek daha pek çok hâl tercümesi içerdiğini belirtmek gerekir. Mesela meşhur emîrlerden Baydarâ'nın (ö. 693/1293) hâl tercümesinde⁸⁹ hem bu emîrle alakalı oldukça tafsilatlı bilgilere yer verilmekte hem de saltanat nâibi-vezir ilişkileriyle vezirlerin bazı görevlerine dair önemli malumat sunulmaktadır. Yine aynı yerde Baydarâ'nın öldürülmesinden sonra cebinden çıkan Sultan Halil'i öldürmeye cevaz veren fakîhlerin fetvası, ilme ve kitaba düşkünlüğü, musıkî ve sanata olan merakı gibi önemli bilgiler de yer almaktadır. Benzer şekilde el-Melikü'l-Muzaffer Baybars el-Çaşnigîr'in (708-709/1309) biyografisinde de⁹⁰ diğer eserlerde yer almayan önemli ayrıntılar dikkat çekmektedir. Mesela burada, Baybars'ın emîrliği döneminde atandığı üstâdârlığa başlama tarihiyle ilgili rivayet, Emîr Sencer el-Çavlı'nın (ö. 745/1345) üstâdâr nâibi olarak görevlendirilmesinin sebebi gibi çeşitli açılardan önemli olan kayıtlara rastlanmaktadır. Dolayısıyla zikrettiğimiz özellikleri bakımından Makrîzî'nin bu biyografi eseri hem içerdiği önemli ayrıntılar hem de kronolojik eserlerdeki malumatı ikmal eden kayıtları bakımından ehemmiyet arz etmektedir.

Makrîzî'nin bir başka biyografi eseri *Dürerü'l-'ukûdi'l-ferîde fî terâcimi a'yâni'l-müfîde*,⁹¹ müellifin doğumundan vefatına kadar geçen süreçte yaşamış muasırının hâl tercümelerini içeren vefeyât kitabıdır.⁹² Müellif, mukaddimesinde elli yaş civarında olduğunu ancak birçok dostu ve akrabasının vefat ettiğini, onları kaybetmenin üzüntüsünü bunlar hakkındaki müşahede ve bilgilerini kaleme alarak gidermeye çalıştığını ifade etmektedir. Daha sonra kanaatini değiştirerek tanıdığı veya tanımadığı, Mısırlı veya başka beldelerden meşhur kişileri de 760 (1359) senesinden başlayarak eserinde zikretmeye karar verdiğini eklemektedir.⁹³ Müellifin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla 816 (1413) senesi civarında kaleme alınmış olan bu eserin bizim elimizde elif harfiyle ayın harfinden bir kısmını içeren Adnan Derviş ve Muhammed el-Mısırî neşri mevcuttur. Nâşirlerin belirttiğine göre eser hem müsvedde hâlinde olup, müellif bunları düzenleneme imkânı bulamamıştır hem de müellifin zikrettiği 760 (1359) senesinden çok daha önce mesela hicrî ilk yüzyılda yaşamış bazı kişilerin de hâl tercümesini içermektedir.⁹⁴ Eymen Fuâd

⁸⁹ Bk. Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, II, 562-568.

⁹⁰ Bk. Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, II, 534-555.

⁹¹ Makrîzî, *Dürerü'l-'ukûdi'l-ferîde fî terâcimi a'yâni'l-müfîde* (nşr. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısırî), I-II, Dimaşk 1995.

⁹² Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, I, 419.

⁹³ Bk. Makrîzî, *Dürerü'l-'ukûd*, I, 50, 51.

⁹⁴ Bk. Makrîzî, *Dürerü'l-'ukûd*, I, 19-20 (nâşir mukaddimesi).

Seyyid de müellifin esere, daha önce yaşamış başka meşhur kişileri eklediğini belirtmekte, böylece biyografi sayısını altı yüz altmış altıya ulaştırdığını ifade ederek eserin yazma nüshaları ve diğer neşrini tavsif etmektedir.⁹⁵

Müellifin bu eserini, daha önce tanıttığımız *el-Mukaffe'l-kebîr* ile karşılaştırdığımızda ilginç sonuçlar çıkmaktadır. Mesela *Dürerü'l-'ukûd*'da biyografisi verilen ilk şahıs İbrahim b. Zükkâ'a (ö. 816/1414)⁹⁶ ile ilgili bazı ayrıntılar *el-Mukaffe'l-kebîr*'de bulunmamaktadır.⁹⁷ Nitekim Makrîzî'nin İbrahim b. Zükkâ'a'yı defalarca ziyaret ettiği bilgisi ve "Zükkâ'a" ismini harekelemesi bunlardandır. Ayrıca *Dürerü'l-'ukûd*'daki biyografi daha geniş olup bu şahsın şairlerinden örnekler de içermektedir. Dolayısıyla bahsettiğimiz ve başka örnekleri de bulunan bu tür ayrıntılar bakımından müellifin bu eseri de yararlanılması gereken kaynaklar arasında zikredilmelidir.⁹⁸

Memlûkler döneminin büyük vefeyât kitapları arasında yer alan **İbn Hacer**'in (ö. 852/1449) ***ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânî'l-mietî's-sâmine***⁹⁹ adlı eserine de temas etmek gerekir. İbn Hacer, Mısır'da doğmuş, küçük yaşta önce babasını daha sonra annesini kaybetmekle birlikte onlardan kalan miras sayesinde müreffeh bir hayat sürdürmüştür. Küçük yaşta tahsil hayatına başlayan müellif, hadis, kıraat, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı sahalarında önemli hocalardan ders aldı. Daha sonra tarih ve ricâl ilmi ile de ilgilendi. Ancak onun "hâfız" unvanını elde edecek kadar büyük bir müktesebatının bulunduğu hadis alanında isim yaptığı bilinmektedir. Nitekim 806 (1403) yılından itibaren başladığı resmî vazifeleri ağırlıklı olarak hadis müderrisliğidir. Bunların yanı sıra Şâfiî fıkhındaki behresi münasebetiyle Kahire Şâfiî kâdikudâtlığı vazifesini de uzun süre yürütmüştür. Yine vefatına kadar mezalim mahkemelerinde Şâfiî mezhebine göre fetva verme vazifesini de üstlenmiştir. Bu vazifeler onun devletin işleyişi hakkında yakinen bilgi sahibi olmasına ve devlet adamlarıyla iyi münasebetler kurmasına yardımcı olmuştur. 852 (1449) senesinde Kahire'de vefat eden müellif, geride ağırlığı hadis sahası olmak üzere çeşitli alanlara dair birçok mühim eser bırakmıştır.

⁹⁵ Eymen Fuâd Seyyid, "Makrîzî", *DİA*, XXVII (2003), s. 450.

⁹⁶ Bk. Makrîzî, *Dürerü'l-'ukûd*, I, 53-57.

⁹⁷ Bk. Makrîzî, *el-Mukaffe'l-kebîr*, I, 294-295.

⁹⁸ Makrîzî ve eserleriyle ilgili bk. Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, III, 140-151; Ziyâde, *el-Müerrihûn fî Mısır*, s. 6-17; Little, *An Introduction to Mamlûk Historiography*, s. 76-80; Eymen Fuâd Seyyid, "Makrîzî", s. 448-451.

⁹⁹ Ebü'l-Fazl Şihabeddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânî'l-mietî's-sâmine* (nşr. Abdülvâris Muhammed Ali), I-IV, Beyrut 1997; a.mlf., *Zeylû'd-Düreri'l-kâmine* (nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî), Beyrut 1998.

Müellifin meşhur vefeyât eserine gelince mukaddimesinde de işaret ettiği gibi¹⁰⁰ eser, 701-800 (1301-1398) yılları arasında yaşamış meşhurların hâl tercümesini ihtiva etmektedir. Bizim elimizdeki neşirde bir kısmının sadece ismi, bir kısmının da doğum ve ölümü kaydedilen toplam beş bin üç yüz yirmi üç şahıs alfabetik olarak zikredilmektedir. Esere yine müellif tarafından yazılan ve 801-832 (1399-1428) seneleri arasında vefat eden kişileri içeren, yıllara göre ancak alfabetik olarak tertip edilen zeyilde ise altı yüz otuz dokuz kişi yer almaktadır.¹⁰¹ Müellif zeyle yazdığı mukaddimede bazı yakın dostlarının ricası ile bu eserini kronolojik olarak kaleme aldığını belirtmektedir.¹⁰²

İbn Hacer'in bu eseri içerdiği çok sayıda hâl tercümesi ile Memlûk tarihi araştırmaları için büyük önem taşımaktadır. Buradaki hâl tercümeleri içerdikleri önemli malumat, bazı ayrıntılar ve ulema arasındaki çekişmeleri yansıtmaları gibi çeşitli açılardan oldukça kıymetlidir. Müellif kaydettiği tercümelere başka müelliflerden yaptığı iktibasları kendi müşahedeleri çerçevesinde tenkit ederek tashih etme cihetine de gitmektedir. Mesela Sübkî ailesinden meşhur bir âlimin biyografisiyle alakalı nakillerinde bir müellifin kaydettiği bilgileri kendi gördüğü kayıtlar çerçevesinde tashih eder.¹⁰³ Yine onun hâl tercümelerini verdiği birçok Memlûk emîri hakkında kaydettiği bilgiler kronolojik siyasî tarihlerdeki boşlukları doldurmakta, bunlarla ilgili kayıtları çeşitli müesseselerin gelişimini tespit açısından yapılan yorumlara imkân sağlamaktadır.¹⁰⁴ Yakın münasebetler kurduğu sultanlarla alakalı müşahedeye dayanan kayıtları da ehemmiyet arz eder. Mesela el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh'in doğduğu yıl, Kahire'ye gelişi ve Çerkez Memlûkler'in kurucusu el-Melikü'z-Zâhir Berkuk (birinci saltanatı: 784-791/1382-1389; ikinci saltanatı: 792-801/1390-1399) tarafından satın alınışıyla alakalı bilgileri bahsi geçen Sultan Şeyh'ten bizzat duyduklarına dayanarak aktarmaktadır.¹⁰⁵ Eser, özellikle okudukları eserler ve hocalar, ümera ile ilişkileri, kadılar vb. dinî vazife sahipleri arasın-

¹⁰⁰ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 9.

¹⁰¹ Krş. Çubukçu, "ed-Dürerü'l-Kâmine", *DİA*, X (1994), s. 29.

¹⁰² İbn Hacer, *Zeylü'd-Düreri'l-kâmine*, s. 25.

¹⁰³ Bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 125-128.

¹⁰⁴ Örnekler için bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 128, 204-205, 236, 238, 291, 293.

¹⁰⁵ Bk. İbn Hacer, *Zeylü'd -Düreri'l-kâmine*, s. 214.

daki çekişmeler gibi bilgiler içeren ulema biyografileri açısından oldukça önemlidir ve yararlanılması gereken vefeyât kaynaklarındandır.¹⁰⁶

İbn Tağriberdî'nin (ö. 874/1469) *el-Vâfi*'ye zeyil mahiyetinde kaleme aldığı ***el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi***¹⁰⁷ ve bunun muhtasarı olan ***ed-Delilü's-şâfi 'ale'l-Menheli's-sâfi***¹⁰⁸ isimli biyografik eserleri de burada belirtilmesi gereken kaynaklar arasındadır. Eserin müellifi Türk asıllı İbn Tağriberdî, meşhur bir emîrin oğlu, Sultan el-Melikü'n-Nâsır Ferec'in (801-815/1399-1412) kayınbiraderi olması, diğer eniştelere mühim mevki, ayrıca memlûk oğlu olarak ilmiyenin yanı sıra askeriyede de kariyer sahibi bulunması gibi çeşitli hususiyetleri olan büyük bir tarihçidir. Küçük yaşlarda babasını kaybeden İbn Tağriberdî, bir kısmı ulema sınıfından olan eniştelere yanında iyi bir tahsil hayatı geçirmiş, Arapça, edebiyat, hadis, fıkıh, kıraat, tarih ve musîkî sahalarda behre sahibi olmuştur. Makrîzî ve Aynî (ö. 855/1451) gibi tarih hocalarından ders gören müellif, bu sahada bir kısmını daha sonra ele alacağımız çok kıymetli eserler vermiştir. Evlâdünnâs sınıfından olduğu için aynı zamanda askerlik eğitimi de alan İbn Tağriberdî hem bu özelliği hem de çok sayıdaki ablasının sultanlar ve kudretli emîrlere evlenmesi sayesinde tesis ettiği dostluklarla saray ve devlet kademelerindeki hadiselerle muttali olmuş, birçok hadise hakkında ilk elden bilgilere ulaşma imkânı bulmuştur. Makrîzî, İbn Hacer ve Aynî gibi âlimlerin vefatından sonra Mısır tarih ekolünün en önemli temsilcisi hâline gelmiştir. Bütün bu özelliklerine rağmen sert üslubu ve ümera ile yakınlığı sebebiyle Sehâvî (ö. 902/1497) gibi muasırının ağır tenkitlerine maruz kalmıştır. Bu tenkitlere rağmen onun yaşadığı dönemin en büyük tarihçileri arasında bulunduğu kabul edilir.

Müellifin vefeyât eserlerinin ilki ***el-Menhel***, Memlûk Devleti'nin kuruluşu ve ilk sultan el-Melikü'l-Muiz İzzeddin Aybek'in (648-655/1250-1257) hâl tercümesiyle başlar. Eserin hangi tarihe kadar devam ettiği kesin olarak tespit edilememektedir. Bununla birlikte Abdullah Sağır'ın bu eser üzerine yaptığı

¹⁰⁶ İbn Hacer ve eserleri hakkında bk. Şâkir Mustafa, *et-Târihu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, III, 152-165; Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, XIX, 514-531; Çubukçu, "ed-Dürerü'l-Kâmine", *DİA*, X (1994), s. 29.

¹⁰⁷ Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi* (nşr. Muhammed M. Emin-Nebî Muhammed Abdülaziz), I-XII, Kahire 1984-2006.

¹⁰⁸ İbn Tağriberdî, *ed-Delilü's-şâfi 'ale'l-Menheli's-sâfi* (nşr. Fehim M. Şeltût), I-II, Kahire 1998.

doktora tezinde ortaya koyduğu üzere¹⁰⁹ müellifin 868 (1463) senesinden bahsettiği kayıtlarından hareketle eserin yazımının mezkûr seneye kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.¹¹⁰ *DîA*'daki "İbn Tağrıberdî" maddesi müelliflerinin zikrettiği 862 (1458) yılı ise¹¹¹ bu yılda vefat eden Sûdûn en-Nevrûzî adlı emîrin biyografisinde nâşir tarafından müellifin diğer eseri *ed-Delîlû's-Şâfi*'den yapılan ilâveden¹¹² hareketle belirlenmiş olmalıdır. Eserde Sağır'ın tespitlerine göre iki bin sekiz yüz yirmi sekiz kişinin biyografisi kayıt altına alınmıştır. Bunlardan sadece on dördü kadındır. Söz konusu toplam hâl tercümelerinin dörtte biri ümera/seyyiye sınıfı, yarıya yakın kısmı ise ulema/ilmiyye grubu mensuplarından müteşekkildir.¹¹³

İbn Tağrıberdî, eserinin mukaddimesinde, bu eserini bir sultan veya emîre hediye olarak ya da arkadaşlarından bir talepte bulunmak gayesiyle yazmadığını, sadece kendisi için yalnızken yoldaş, mecliste ise sohbet mevzuu olsun diye telif ettiğini belirtir. Yine bu mukaddimede, eserini alfabetik olarak kaleme aldığını ancak öncelikle el-Melikü'l-Muiz İzzeddin Aybek'in hâl tercümesini yazdığını daha sonra alfabetik sisteme döndüğünü de ekler.¹¹⁴ Müellif, bu eserini özellikle Safedî'nin *el-Vâfi*'si başta olmak üzere birçok vefeyât/tabakât, tarih, edebiyat vb. kaynaktan istifade ederek kaleme almıştır. Sağır, bu eserleri, müellifin bunlardan istifade yöntemini, bunlara yönelik tenkit ve tashihlerini, kendisinin yaptığı bazı hataları tespit etmiştir.¹¹⁵ Bu tespitlerin ele aldığımız eseri tanımak açısından önemli olduğunu belirtmeliyiz.

Ele aldığımız eserin birçok önemli özelliği bulunmakla birlikte bunlardan birkaç tanesine özellikle işaret edilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Müellifin daha sonra eklemeler yapmak üzere eserindeki bazı yerleri boş bırakması bu özellikler arasında zikredilmelidir. İbn Tağrıberdî'nin diğer kronolojik tarih eserlerinin telifiyle meşgul olduğundan bu boşlukları doldurmaya imkân bulamadığı anlaşılmaktadır. Bunlara örnek vermek gerekirse 870 (1465) senesinde

¹⁰⁹ Abdullah Sağır, İbn Tağrıberdî'nin "el-Menhelü's-Sâfi" Adlı Eserine Göre Kahire'de İlmî ve Sosyo-kültürel Hayat (Yayımlanmamış Doktora Tezi), M.Ü.SBE, İstanbul 2014, s. 88.

¹¹⁰ Bk. İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, V, 395.

¹¹¹ Bk. Mustafa Çuhadar-İsmail Yiğit, "İbn Tağrıberdî", *DîA*, XX, 387.

¹¹² Bk. İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, VI, 178 ve dn. 2.

¹¹³ Sağır, *İbn Tağrıberdî'nin "el-Menhelü's-Sâfi" Adlı Eserine Göre Kahire'de İlmî ve Sosyo-kültürel Hayat*, s. 57-58.

¹¹⁴ Bk. İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, I, 18-19.

¹¹⁵ Bk. Sağır, *İbn Tağrıberdî'nin "el-Menhelü's-Sâfi" Adlı Eserine Göre Kahire'de İlmî ve Sosyo-kültürel Hayat*, s. 58-87.

vefat eden Cânbek el-Hâzindâr'ın biyografisinden bahseden müellif, bu emîrin hicrî 867 ve 868 senelerinde hac emîrliği vazifesini yürüttüğü, özellikle ikinci hac emîrliği sırasında hacıların büyük sıkıntılara maruz kaldığı ve bunları *Havâdisü'd-dühûr* adlı eserinde genişçe anlattığı şeklinde ifadeler kullanarak anlatımını sona erdirmiş, bu emîrin vefatına yer vermemiştir.¹¹⁶ Oysa müellifin kronolojik tarih eserlerinde bu emîrin vefatından bahsettiği görülmektedir.¹¹⁷

Önceden geçtiği gibi müellifin evlâdünnâs sınıfından olması, saray ve birçok emîrle yakın münasebetleri bulunması hasebiyle askerî hiyerarşi, ümeranın üstlendiği vazifelerin önem sırası, bazı vazifelerin zamanla ortadan kalkması gibi konularda önemli kayıtlar içermesi de bu eserin önemli özellikleri arasında zikredilmelidir. Mesela müellif, meşhur bir emîrin biyografisinden bahsederken ilk zamanlarda sultanın sağ tarafında en başa oturan kıdemli emîri ifade etmek üzere "Re'sü'l-meymene" denilen şeref unvanının kendi zamanındaki "el-Emîrül-Kebîr" ile aynı olduğuna işaret eder.¹¹⁸ Daha sonra bu bilgiye ilâveler de yapar ve kendi zamanında makam sahibi ve bir tane olan "el-Emîrül-Kebîr"ın önceden bütün kıdemli emîrler için kullanıldığını söyler.¹¹⁹ Benzer şekilde müellif bu eserde Meliktumur en-Nâsırî'nin (ö. 794/1391) hâl tercümesini¹²⁰ zikrederken, sultanın iştirak edeceği toplantılarda gerekli hazırlıkları yapmak, protokolü düzenlemek, gündemi tespit etmek gibi vazifeleri üstlenen meclis emîrliği vazifesiyle üstâdârlık arasındaki hiyerarşiye de temas etmektedir. Müellif söz konusu emîrin meclis emîrliğinden sonra üstâdârlık vazifesine tayin edilmesi hususunda yorum yapar ve bu durumu üstâdârlık görevinin saltanat nâibliği (Kahire saltanat nâibliğini kastediyor) ve hâciblikten sonraki en büyük makamlardan biri olduğunun delili olarak gösterir.¹²¹ Müellif bir başka biyografide ise meclis emîrliğinin kendi döneminde "el-Emîrül-Kebîr"den sonraki en büyük vazifelerden biri hâline geldiğini söyler.¹²² Meclis emîrliği ile alakalı benzer şeyleri söylediği başka bir yerde de bu defa

¹¹⁶ Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, IV, 239, 240.

¹¹⁷ Bk. İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, I-XII, Kahire 1956, XIII (nşr. Fehim M. Şeltût), Kahire 1970, XIV (nşr. Cemal M. Muhriz-Fehim M. Şeltût), Kahire 1971, XV (nşr. İbrahim Ali Tarhan), Kahire 1972, XVI (Cemaleddin eş-Şeyyâl-Fehim M. Şeltût), Kahire 1972, XVI, 344-345; a.mlf., *Havâdith ad-Duhûr fî Madâ 'l-Ayyâm Wash-Shuhûr* (nşr. William Popper), I-IV, Berkeley 1931-1942, IV, 583-584.

¹¹⁸ Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, III, 29.

¹¹⁹ Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, III, 429.

¹²⁰ Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, XI, 271-272.

¹²¹ Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, XI, 272.

¹²² Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, VI, 105.

kendi döneminden önce meclis emîrlerinin tabilhâne emîrliği rütbesine sahip olanlar tarafından yürütüldüğünü belirtmekte, bunun ardından da kendi yaşadığı dönemde tabilhâne emîri yerine “kırk emîrliği” tabirinin kullanıldığını ifade etmektedir.¹²³ Yine müellif bir emîrin hâl tercümesinden bahsederken, hicrî 800'lü senelerdeki askerî vazifelerden “Re'sü nevbeti'l-ümerâ”nın artık mevcut olmadığını belirtir.¹²⁴ Bu tür rivayetlerinde devâdârlık vazifesine de temas eden müellif, bir emîrin hâl tercümesinde onun hâs devâdârlıklarından birine atandığını belirttikten sonra hâs ve diğer (haricî) devâdârlık diye bir ayırımın mevcudiyetinden haberdar olmadığını, muhtemelen önceden böyle bir taksimatın yapıldığını söyler.¹²⁵

Bu eserin bir başka özelliği müellifin çoğu zaman eleştirilerde de bulunarak Türkçe isimlerin yazılışı ve anlamları ile alakalı kayıtlara yer vermesidir. Bununla alakalı eserde birçok örnek tespit edilmektedir.¹²⁶ Müellif, Türkçe bilmeyen ve Türklerin kavramlarına aşina olmayan Arap müellifleri, hiçbir anlamı olmayan, manası sorulduğunda cevap veremeyecekleri isimleri hatalı bir şekilde yazmakla itham eder. Buna örnek olarak “Bâyezîd” ismini veren müellif, bu adı taşıyan ve kendisinin yakın arkadaşlarından olan bir emîrin hâl tercümesinde söz konusu kelimenin Çerkezce olduğunu belirtir ve bunun kendisinin de genel uygulamayı bozmamak için yaptığı gibi “Ebû Yezîd” şeklinde yazılamayacağını, zira Bâyezîd'in isim, Ebû Yezîd'in ise künye olduğunu söyler.¹²⁷ Müellif, benzer eleştirileri “Aynal” ismi için de yapar. Bu ismin “Ay Nal” şeklinde yazılması gerektiğini, zira Türkçe Ay kelimesinin Arapça “kamer: ay”, yine Türkçe “Nal” kelimesinin de Arapça “şuâ': ışık” anlamlarına gelen iki ayrı sözcük olduğunu, Türkçe bilmeyen yazarların bunları bitişik yazdığını söyler.¹²⁸ “Ölmez” ismini de açıklama ihtiyacı duyan müellif, bunun yazılışını harekelendirerek ortaya koyar ve Arapça “lâ yemût: ölmeyen/ölmez” anlamına geldiğini belirtir.¹²⁹ Aynı şekilde “Beştektek” isminin yazılışını da harekelerle gös-

¹²³ Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, VI, 379.

¹²⁴ Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, IV, 144; VI, 125.

¹²⁵ Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, VI, 425.

¹²⁶ Bk. Sağır, *İbn Tağriberdî'nin “el-Menhelü's-Sâfi” Adlı Eserine Göre Kahire'de İlmî ve Sosyo-kültürel Hayat*, s. 96-97.

¹²⁷ Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, XII, 362, 363; Sağır, *İbn Tağriberdî'nin “el-Menhelü's-Sâfi” Adlı Eserine Göre Kahire'de İlmî ve Sosyo-kültürel Hayat*, s. 96-97.

¹²⁸ Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, III, 194; Sağır, *İbn Tağriberdî'nin “el-Menhelü's-Sâfi” Adlı Eserine Göre Kahire'de İlmî ve Sosyo-kültürel Hayat*, s. 96 dn. 649.

¹²⁹ Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, III, 91.

teren müellif, bunun “hamse lâ gayr: sadece beş” anlamına geldiğini ve “Beş Tek” şeklinde yazılması gerektiğini kaydeder.¹³⁰

Ele aldığımız eserin önemli özellikleri arasında müellifin bazen hakarete varan kendi dönemine yönelik tenkitlerini ihtiva etmesi de zikredilmelidir. Mesela müellif, meşhur tarihçi Baybars el-Mansûrî'nin biyografisinde, bu emîr için kullanılan sıfatların yerinde olduğunu belirttikten sonra “O bu sıfatlardan daha fazlasına da layıktır. Zira o ilim, akıl, fazilet, cömertlik ve siyaset sahibidir. O ve onun gibiler, zamanımızdaki “âciz inekler” olan ümera gibi değillerdi, onlar gerçek emîrlerdî” ifadelerini kullanmaktan çekinmez.¹³¹ Yine kuruluş döneminin meşhur emîrleri arasında yer alan ve daha önce bahsedilen Baysarı'nın hâl tercümesinde onun zamanının en büyük emîrlere olduğunu belirttikten sonra “Ya sonrakiler?” ifadesini kullanarak kendi dönemindeki ümeraya telmihte bulunur.¹³² Müellif, 806 (1404) senesinde öldürülen isyancı bir emîrin biyografisinde bu defa rütbe sahibi olmayan memlûkleri tenkit eder. Söz konusu emîrin isyanına katılan sultan memlûklerinin ağır bir şekilde cezalandırılmak üzere tutuklandığını belirten müellif, diğer memlûklerin bir araya gelerek arkadaşları serbest bırakılıncaya kadar gayret gösterdiğini, oysa kendi zamanında böyle bir şey vuku bulsa en yakın arkadaşlarının dahi bu memlûklerden uzak durmaya çalışacağını ileri sürer.¹³³ Müellif, Sultan Berkuk zamanında sultanın yakın hizmetinde bulunan huddâmdan zühd sahibi bir tavâşînin biyografisinde ise bu grubu eleştirir ve kendi zamanındaki tavâşîlerin büyük servetlerine rağmen bu tür özellikler bir yana hiçbir saygınlıklarının bulunmadığını söyler.¹³⁴ Benzer şekilde döneminin sultanlarını da eleştiren İbn Tağriberdî, tartışmasız Türk sultanlarının en kahramanı olarak nitelendirdiği el-Melikü'l-Eşref Halil b. Kalavun'un hâl tercümesinde, şecaat sahibi sultanlar arasında eniştesi el-Melikü'n-Nâsir Ferec'i de saydıktan sonra bu ikisi dışında kalan sultanları sıradan insanlar olarak tavsif eder.¹³⁵

İbn Tağriberdî'nin bu eseri zikrettiğimiz özellikleri dışında müellifin içinde yaşadığı Memlûk toplumunda eğitim-öğretim hayatı ve tedris faaliyetlerinde kullanılan kavramlar, medreseler ve buralarda tahsil edilen ilimler gibi kültürel gelişmeler; gündelik hayat ve kullanılan araç-gereçler, düğün, sünnet

---

¹³⁰ Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, III, 372.

¹³¹ Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, III, 477, 478.

¹³² Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, III, 502.

¹³³ Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, VI, 140.

¹³⁴ Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, VI, 354.

¹³⁵ Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, V, 280.

merasimi, cenaze âdetleri, ulema-ümera, halk-yönetici, müslim-gayrimüslim ilişkileri gibi sosyal hadise ve gelişmeler; camiler, özellikleri, bânileri, türbeler, zâviyeler ve bunlardaki görevliler gibi dinî hayat hakkındaki malumat; sanat hayatı ve eğlence kültürü, giyim-kuşam vb. birçok hususa dair zengin malzeme içermektedir.¹³⁶ Dolayısıyla özellikle Çerkez Memlûkler dönemindeki bütün gelişmeleri tespit açısından bu eserin büyük kıymete sahip olduğunu ve mutlaka istifade edilmesi gereken kaynaklar arasında yer aldığını belirtmek isteriz.

İbn Tağriberdî'nin diğer eseri *ed-Delîlû's-şâfi* ise, daha önce de ifade ettiğimiz üzere *el-Menhel*'in ihtisarı mahiyetindedir. Nitekim müellif de eserin mukaddimesinde buna işaret eder.¹³⁷ Ancak müellifin bu eserinde *el-Menhel*'de yer almayan bazı bilgilere yer verdiği dikkat çekmektedir. Mesela el-Melikü'l-Muiz İzzeddin Aybek'in hâl tercümesinde isminin "Ay Bek" şeklinde ayrı yazılması gerektiği ve bunun Arapça karşılığının "emîrû kamer: ay beyi" olduğu şeklindeki ilâve¹³⁸ bunlardandır. Bazen bu ilâve bilgiler *el-Menhel*'de sonradan tamamlanmak üzere eksik bırakılan kısımların ikmalî şeklindedir. Mesela Esenbay es-Sâkî'nin (ö. 860/1456) hâl tercümesi *el-Menhel*'de onlar emîrliği rütbesine tayin edilmesiyle sona erdirilirken,¹³⁹ kalan kısım *ed-Delîlû's-şâfi*'de ikmal edilmektedir.¹⁴⁰

Eserin önemli özellikleri arasında *el-Menhel*'de bulunmayan bazı emîrlerin biyografilerini de içermesi zikredilebilir. Bu biyografilerden bir kısmının *el-Menhel*'in kaleme alındığı dönemler içerisinde vefat eden kişilere ait olduğu tespit edilmektedir. Mesela döneminin büyük emîrlerinden olan Ergun el-Alâî (ö. 748/1347-1348) bunlar arasındadır.¹⁴¹ Yine müellifin hicrî 850'lerde vefat ettiğini belirttiği "onlar ümerası"ndan Pehlivan lakabıyla meşhur Hoşgeldi en-Nâsırî'nin hâl tercümesi de¹⁴² bu tür örneklerdendir. Diğer taraftan *el-Menhel*'in kaleme alındığı dönemden sonra vefat eden bazı emîrlerin hâl tercümelerinin de *ed-Delîlû's-şâfi*'de mevcut olduğu görülmektedir. Nitekim müel-

¹³⁶ Bk. Sağır, *İbn Tağriberdî'nin "el-Menhelü's-Sâfi" Adlı Eserine Göre Kahire'de İlmî ve Sosyo-kültürel Hayat*, s. 102 vd.

¹³⁷ Bk. İbn Tağriberdî, *ed-Delîlû's-şâfi*, I, 3.

¹³⁸ Bk. İbn Tağriberdî, *ed-Delîlû's-şâfi*, I, 4; Sağır, *İbn Tağriberdî'nin "el-Menhelü's-Sâfi" Adlı Eserine Göre Kahire'de İlmî ve Sosyo-kültürel Hayat*, s. 43.

¹³⁹ Bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, II, 435.

¹⁴⁰ Bk. İbn Tağriberdî, *ed-Delîlû's-şâfi*, I, 131. Benzer örnekler için bk. Sağır, *İbn Tağriberdî'nin "el-Menhelü's-Sâfi" Adlı Eserine Göre Kahire'de İlmî ve Sosyo-kültürel Hayat*, s. 43 vd.

¹⁴¹ Bk. İbn Tağriberdî, *ed-Delîlû's-şâfi*, I, 105.

¹⁴² Bk. İbn Tağriberdî, *ed-Delîlû's-şâfi*, I, 287.

lifin övgülerle tanıttığı Cânbek en-Nevrûzî'nin (ö. 865/1460) biyografisi¹⁴³ buna örnek olarak sunulabilir. Yine el-Melikü'l-Eşref Aynal (857-865/1453-1461) döneminde askeriyedeki en üst rütbe olan mukaddemü elf payesini alan ve daha sonra önemli görevlere tayin edilen büyük ümeradan Baybars el-Eşrefî'nin (ö. 873/1469) biyografisi de¹⁴⁴ burada zikredilmelidir. Ancak müellif *ed-Delîlü's-şâffî* de bu son emîrin vefatından bahsetmemekte, sadece İskende-riye'de hapsedildiğine (865/1461) işaret ederek biyografisine son vermektedir. İbn Tağriberdî'nin bir başka eserinde 873(1469) senesinde vefat eden bu emîrin tafsilatlı bir biyografisini sunduğu¹⁴⁵ dikkate alındığında, *ed-Delîlü's-şâffî*'nin de müellifin tamamlama fırsatı bulamadığı eserleri arasında yer aldığı söylenebilir. Bahsettiğimiz hususiyetleri bakımından *ed-Delîlü's-şâffî*'nin de ihmal edilmemesi gereken kaynaklar arasında yer aldığına işaret etmeliyiz.¹⁴⁶

Bu kısımda **Sehâvî**'nin *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*¹⁴⁷ adlı mücessem eserine de temas etmek gerekir. Eserin müellifi Sehâvî, Çerkez Memlûkler döneminin Mısır'da yaşamış büyük hadis ve tarih âlimleri arasındadır. Büyük bir ilmî müktesebata ve kıymetli eserlere sahip olan Sehâvî gururlu ve sert mizaçlı biri olarak tavsif edilmektedir. Esasen tarih usulüne dair kaleme aldığı meşhur eserinde zaman zaman kullandığı bazı ifadeler de bu durumu teyit eder mahiyettedir. Nitekim Makrîzî'nin eseri *Kitâbü's-Sülûk*'tan bahsederken, kendisinin bu kitaba zeyil yazdığını, başka zeyillerin de bulunduğunu (İbn Tağriberdî'yi kastediyor), ancak bunları yazarların güvenilmez olduğunu ileri sürmektedir.¹⁴⁸ Bazı tarihçiler, onun eserlerinde insanları kötülediğini ifade eder.¹⁴⁹ Yine muhtemelen bu özellikleri sebebiyle muasırı bazı

¹⁴³ Bk. İbn Tağriberdî, *ed-Delîlü's-şâffî*, I, 240.

¹⁴⁴ Bk. İbn Tağriberdî, *ed-Delîlü's-şâffî*, I, 206.

¹⁴⁵ Bk. İbn Tağriberdî, *Hawâdith* (Popper), IV, 727.

¹⁴⁶ İbn Tağriberdî ve eserleri hakkında bk. İbn Tağriberdî *Havâdisü'd-dühûr* (Muhammed K. İzzeddin), s. 13-41 (nâşir girişi); Mustafa Çuhadar, *Abu'l-Mahasin Camal Al-Din Yusuf Bin Tağribirdi Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti ve Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Yazmalarının Tavsifi (813-874/14101470)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1991; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, III, 169-172; Little, *An Introduction to Mamlûk Historiography*, s. 87-92; Mustafa Çuhadar-İsmail Yiğit, "İbn Tağriberdî", *DİA*, XX, 385-388.

¹⁴⁷ Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, I-XII, Kahire, ts.

¹⁴⁸ Bk. Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zemme't-târîh* (nşr. F. Rosenthal, notları ve mukaddimeyi Arapça'ya çeviren. Salih Ahmed Ali), Beyrut, ts., s. 243.

¹⁴⁹ Bk. Muhammed b. Ahmed İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr fi vekâi'id-dühûr* (nşr. Muhammed Mustafa), I-V, Kahire 1982-1984, III, 361.

emîr ve âlimlerle çekişme içerisine de girmiştir.¹⁵⁰ Bunlara rağmen Memlûkler döneminin büyük tarihçileri arasında kabul edilmektedir.

Müellifin burada ele alacağımız eserinin mukaddimesinde belirttiği gibi 801 (1398) senesinden başlayarak IX. (XV) asırda yaşamış ulema, ümera, hulefa, vüzera, şuara, üdeba vb. birçok sınıftan kişinin hâl tercümesini telif etmiştir. Söz konusu kişiler için belli bir bölge tahsisi yapmadığını belirten müellif, az da olsa fazilet sahibi gayrimüslim şahıslara da yer verdiğini ifade etmektedir. Eserinde ağırlıklı olarak hocası İbn Hacer başta olmak üzere Makrîzî ve Aynî gibi müelliflerin kitaplarından faydalandığını belirten Sehâvî, “Şeyhunâ” ifadesiyle hocası İbn Hacer’i kastettiğini de söylemektedir. Müellif, eserini kullanım kolaylığı olsun diye alfabetik tertip ettiğini, Radiyyüddin, Zekiyüddin gibi isimleri er-Radî, ez-Zekî şeklinde kısalttığını, aynı şekilde rahatlıkla anlaşılacağı gerekçesiyle vefat senelerindeki “semânemie: sekiz yüz” rakamını kullanmadığını da eklemektedir.¹⁵¹

Aslında olduğu gibi elimizdeki neşri de on iki cilt olan eserin ilk on cildi alfabetik olarak düzenlenmiştir. On birinci cilt, müellifin ifadesiyle¹⁵² ismi bilinmeyen ya da künyesiyle meşhur olan kişilere tahsis edilmiştir. Son ciltte ise “Kitâbü mu’cemü’n-nisâ” başlığıyla¹⁵³ o asırdaki meşhur kadınlar tanıtılmıştır. Eserde on binden fazla erkek, binden fazla da kadının biyografisine yer verilmiştir. Müellifin 896 (1491) yılına kadarki biyografileri kaleme aldığı ifade edilmekteyse de¹⁵⁴ bundan sonraki senelerde vefat edenlere de yer verdiği tespit edilmektedir. Nitekim eserde 897 (1492) senesinde vefat eden birçok şahıstan bahsedildiği gibi¹⁵⁵ 899 (1493-1494) yılında ölenlerin biyografilerine de¹⁵⁶ rastlanmaktadır. Yine müellifin eserini kaleme aldığı sırada hayatta olanlara da yer verdiği görülmektedir. Mesela müellif Mekke’de iken birlikte hadis dersi aldığı bir şahsın biyografisinde onun hâlen (897/1491-1492) hayatta olduğunu belirtir.¹⁵⁷ Yine bir sufînin hâl tercümesinde de bu zatın hâlen (yıl

¹⁵⁰ Bu tür bir hadiseye örnek olarak bk. Nureddin Ali b. Davud b. İbrahim es-Sayrafî Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr bi-ebnâi’l-‘asr* (nşr. Hasan Habeşî), Kahire 1970, s. 283-284.

¹⁵¹ Bk. Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi’*, I, 5, 6.

¹⁵² Bk. Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi’*, XI, 2.

¹⁵³ Bk. Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi’*, XII, 2.

¹⁵⁴ Bk. Çubukçu, “ed-Dav’ü’l-Lâmi’”, *DİA*, IX (1994), s. 56.

¹⁵⁵ Bk. Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi’*, I, 40, 117, V, 94, 150.

¹⁵⁶ Bk. Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi’*, I, 170.

¹⁵⁷ Bk. Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi’*, I, 165.

belirtmiyor) hayatta olduğunu söyler.¹⁵⁸ Müellifin 899 (1493-1494) yılında hayatta olanların hâl tercümelerini de¹⁵⁹ kaydettiğini belirtmek gerekir. Bu noktada müellifin işaret ettiği önemli bir ayrıntıya da temas etmek gerekir. Sehâvî, bir emîrin biyografisinde babasının adının Abdullah olduğunu söyleyenlerle ilgili olarak, bunun genellikle baba adı bilinmeyenler için kullanılan bir isim olduğunu söylemektedir.¹⁶⁰

Ele aldığımız bu eser, özellikle ulema, meşayih biyografilerinde dönemin ilim merkezleri, medreseler ile hadis başta olmak üzere birçok ilim dalının tedris usulü ve okunan kitaplarla ilgili konularda araştırmacılar için oldukça zengin malzeme sunmaktadır. Sayılamayacak kadar çok olan bu türden bilgilere, eserin herhangi bir sayfasında rahatlıkla tespit edilebileceği düşüncesiyle örnek vermek istemiyoruz. Ancak müellifin, biyografilerini kaleme aldığı bazı sultanlar hakkındaki değerlendirmeleriyle özellikle muasırı olduğu Makrîzî, Aynî, İbn Tağriberdî gibi tarihçiler hakkında kaleme aldıkları oldukça ilginç ve önemli ayrıntılar içerdiğinden burada zikredilmelidir. Mesela el-Melikü'l-Eşref Aynal'ın biyografisinde bu sultanı akıllı, idareciliği, sabrı, fitne çıkarmaktan uzak duruşu gibi hasletleri sebebiyle övdükten sonra döneminde rüşvetin artması, mansıb elde etmek için büyük paraların ödenmeye başlaması gibi gelişmeler yüzünden tenkit eder. Bu rüşvet meselesinin özellikle ulemaya büyük zarar verdiğini, âlimlerin ilmiyye mansıbları için büyük paralar ödemek zorunda kaldıklarını belirten Sehâvî, bu konuyu daha fazla yazmak istemediğini de ifade eder. Müellif, sultanın önemli kusurları arasında hanımının sözünden çıkması ve devlet işlerini onun talimatlarına terk etmesini de sayar. Daha sonra bu sultanın imar faaliyetlerine de temas eden Sehâvî, bunların güzelliklerine işaret eder.¹⁶¹ Benzer şekilde el-Melikü'z-Zâhir Hoşkadem'in (865-872/1461-1467) hâl tercümesini de kaleme alan müellif, bazı güzel özelliklerini saydıktan sonra her ne surette olursa olsun (rüşveti kastediyor) mal biriktirme hırsı yüzünden onu tenkit eder. Daha sonra bu sultanın Kur'ân-ı Kerîm dersleri aldığına da işaret eden Sehâvî, vefatı öncesi hastalığı sırasında kendisini saraya çağırıldığını ve ona şifa âyetleri okuduğunu, bu sırada sultanın son derece edepli bir tavır takındığını ve ihsanda bulunduğunu belirtir. Bunların

---

¹⁵⁸ Bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-İlâmi'*, I, 34.

¹⁵⁹ Bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-İlâmi'*, II, 6, IV, 140.

¹⁶⁰ Bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-İlâmi'*, III, 74.

¹⁶¹ Bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-İlâmi'*, II, 328-329.

ardından seyyiatı kadar hasenatının da çok olduğunu, kötülüklerini saymaya gerek olmadığını söyleyerek konuyu bitirir.¹⁶²

Müellifin muasırı olduğu ve yakından tanıdığı tarihçilerle ilgili değerlendirmelerinde tenkitçi yönünü daha fazla ortaya koyduğu hatta bazıları için ağır ifadeler kullandığı görülmektedir. Mesela Makrîzî için yakından tanıdığı sultanlardan daha geniş bir yer ayıran müellif, bu tarihçinin gün, ay ve yıl olarak kaydettiği doğum tarihi başta olmak üzere hakkındaki önemli bilgileri ayrıntılarıyla aktarır. Ancak bu ayrıntıları naklederken tenkitlerini de ekler. Makrîzî'nin ileri sürdüğü nesebinin ve ders aldığı bazı hocalara isnadının doğru olmadığı, vakfiyesinde Şâfiî bir âlimin nezâret etmesi şartı bulunan bir hastanede buna rağmen nâzırlık yaptığı, meşhur bir emîrle yakın dostluğu sayesinde dünyalık elde ettiği hatta bu emîrin vefatından sonra Makrîzî'de emanet parasının kaldığı gibi ithamları sıralar. Tarih konusunda uzman olmasına rağmen geçmişte yaşamış insanlarla ilgili bilgisinin yetersiz olduğu ve bu sebeple abartılı şeyler yazdığı, bazı isimleri hatalı zikrettiği, sonraki dönem âlimleri ile ilgili de asılsız şeyler söylediği, meşhur eseri *el-Hıta'*ın biraz kendi ilâvesi bulunmakla birlikte bir âlimin benzer konulu eserinden istifadeyle yazıldığı, dolayısıyla intihal ürünü olduğu gibi Makrîzî'ye yönelik tenkitlerini de sayan müellif, onu güvenilmeyecek kişilerden bilgi almakla suçlar. Makrîzî'nin hadis, fıkıh, nahiv vb. sahalardaki bilgisinin çok az olduğu iddiasında da bulunan müellif bu konularda da çeşitli eleştirilerde bulunur. Birçok önde gelen kişinin Makrîzî'yi ziyaret etme sebepleri arasında onun keskin kaleminden çekinmelerinin bulunduğunu söyler.¹⁶³ Benzer eleştirileri Aynî için de yapan Sehâvî, özetlemek gerekirse bu tarihçinin fakirlik zamanında birçok emîrin kapısına gidip gelmesi, bazı emîrlerin onun atandığı vazifelerde aracılık yapması, hisbe vazifesinde muhalif davranan insanların ticaret malına el koyması ve fakirlere dağıtması gibi hadiselere işaret etmektedir. Onun sultanlarla yakın münasebetlerine de değinen müellif, bu hususta ayrıntılı ve kıymetli bilgiler verir. Makrîzî'ye nispetle Aynî'ye daha insafılı davranan Sehâvî, yine de Makrîzî'nin Aynî'nin Berkukiyye'den ağır ithamlarla kovulduğu şeklindeki kayıtlarına işaret etmekten kendini alamaz.¹⁶⁴

Sehâvî asıl ağır tenkitleri ve ithamları İbn Tağriberdî'ye ayırmış gibidir. Müellif, bu tarihçinin Türkler hakkındaki bilgisi sebebiyle kendisini önceki üç asırlık süreçte yaşamış bütün tarihçilerin önünde gördüğünü, bazı askerî

¹⁶² Bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-İlâmi'*, III, 175-176.

¹⁶³ Bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-İlâmi'*, II, 21-25.

¹⁶⁴ Bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-İlâmi'*, X, 131-135.

oyunları iyi bildiği iddiasında bulunduğunu söyledikten sonra bu konularda yazdıklarının vehimlerle ve fahiş hatalarla dolu olduğunu ileri sürer. Kendisinden nasiplendiği bir hâs nâzırına övgüler düzdüğü ve bu sayede zenginleştiği daha sonra bir başka kudretli emîrin himayesine girdiği, bu ilişkilerini kendi maksatları için kullandığı gibi ağır ithamları da ekler. Bunların ardından İbn Tağriberdî'nin eserlerini sıralayan Sehâvî, bunların da fahiş hatalar ve vehimlerle dolu olduğunu, nisbeleri, harfleri, yılları yanlış yazdığını ileri sürer. Meşhur olmayanları şöhret sahibiymiş gibi tanıttığını, birçok kişiyi gerçekte var olmayan vasıflarla sıfatlandırdığını, almadığı dersleri almış gibi gösterdiğini de ekler. Bunlarla da yetinmeyen müellif, onun aslında bizzat duymadığı ve râvisini görmediği rivayetleri kendisi duymuş gibi yazdığını da iddia eder. Daha birçok hatasına işaret ettiği İbn Tağriberdî'nin ağır bir rahatsızlık neticesinde vefat etmesini dahi (hatalarına/günahlarına) kefaret olsun duasıyla kaydeder.¹⁶⁵

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi tenkitçiliği ile meşhur olan Sehâvî'nin muasırı olan bu tarihçilerle ilgili itham ve eleştirileri şaşırtıcı değildir. Hatta bu eleştiriler sayesinde dönemin uleması arasındaki rekabetin mahiyeti ve boyutları gibi hususların yanı sıra ulema-ümera münasebetleri, tarihçilerin devlet adamlarıyla ilişkileri ve onlardan gördükleri himaye gibi konularda da önemli bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır. Dolayısıyla Sehâvî'nin ele aldığımız bu eseri söz konusu dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelerini tespit açısından büyük önem arz etmekte olup, mutlaka istifade edilmesi gereken kaynaklar arasındadır.¹⁶⁶

Vefeyât kaynakları kısmında son olarak **Necmeddin el-Gazzî**'nin (ö. 1061/1651), *el-Kevâkibü's-sâire bi-a'yâni'l-mietî'l-âşire*¹⁶⁷ ve *İbnü'l-İmâd*'ın (ö. 1089/1679), *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*¹⁶⁸ adlı eserlerine kısaca da olsa temas etmeliyiz. Bu noktada hem müelliflerin Memlûkler döneminde yaşamadığı hem de İbnü'l-İmâd'ın eserinin klasik vefeyât kitaplarından farklı olarak yıllara göre tertip edildiği belirtilmelidir. Ancak Memlûkler döneminin Sehâvî'nin temas etmediği/edemediği meşhurlarının biyografilerini

¹⁶⁵ Bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, X, 305-308.

¹⁶⁶ Sehâvî ve eserleri hakkında bk. Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, III, 177-182; Tomar, "Sehâvî, Şemseddin", *DİA*, XXXVI (2009), s. 313-316; Çubukçu, "ed-Dav'ü'l-Lâmi'", s. 56.

¹⁶⁷ Necmeddin el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire bi-a'yâni'l-mietî'l-âşire* (nşr. Halil el-Mansûr), I-III, Beyrut 1997.

¹⁶⁸ Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb* (nşr. Abdülkadir el-Arnaûd-Mahmud el-Arnaûd), I-X, Dimaşk 1986-1993.

tespit bakımından bu eserlerin de burada konu edilmesi faydalı olacaktır. Bu eserlerden ilkinin müellifi Necmeddin el-Gazzî, 977 (1570) senesinde Dımaşk'ta doğmuş, başta babası olmak üzere döneminin meşhur âlimlerinden ders almış, daha sonra çeşitli şehirlere ilmî seyahatler yaparak bilgisini geliştirmiştir. Dımaşk'ta müderrislik, vaizlik ve imamlik gibi vazifeler yapan müellif, hadis, fıkıh ve tasavvuf sahasında döneminin önde gelen âlimleri arasında yer almıştır. Bunların yanı sıra nahiv, şiir, tarih ve tıp alanlarında da müktesebat sahibi olan Necmeddin el-Gazzî, 1061 (1651) yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.

Necmeddin el-Gazzî'nin başta gelen eserlerinden **el-Kevâkibü's-sâire**, 901-1000 (1495-1592) yılları arasında yaşayanların biyografilerini üç tabaka hâlinde ve alfabetik olarak kaydetmektedir. Her tabakada öncelikle "Muhammed" ismini taşıyanlar zikredilmektedir. Bu bakımdan eserin ilk tabakasını teşkil eden 901-933 (1495-1527) arasında vefat eden kişilerin konu edildiği ilk cildi, Memlûk araştırmacıları açısından ehemmiyet taşımaktadır. Nitekim Memlûk sultanları el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay (872-901/1468-1496) ve el-Melikü'l-Eşref Kansu el-Gavrî'nin (906-922/1501-1516) biyografileri¹⁶⁹ ile az sayıda da olsa Memlûk ümerasının hâl tercümelerinden istifade edilebilir.¹⁷⁰

İbnü'l-İmâd'ın **Şezerâtü'z-zeheb** adlı eserine gelince eserin müellifi 1032 (1623) Dımaşk'ta doğmuş, ilk tahsilini de bu şehirde yapmıştır. Daha sonra Kahire'ye giden müellif, burada birçok âlimden ders görerek tarih, fıkıh, edebiyat gibi sahalarda behre sahibi olmuştur. Dımaşk'ta bir süre müderrislik de yapan müellif, 1089 (1679) yılında Mekke'de vefat etmiştir.

Müellifin en meşhur eseri olan **Şezerâtü'z-zeheb**, Hicret'in ilk yılından 1000 (1592) senesine kadarki süreci kronolojik olarak ele alan ancak büyük kısmını vefeyâtın oluşturduğu, takriben on bin civarında biyografiyi içeren hacimli bir kitaptır. Esasen müellif de, kronolojik olmasına rağmen eserinde meşhur kişilerin hâl tercümelerini topladığını belirterek¹⁷¹ eserinin gerçek mahiyetine işaret etmiştir. Ele aldığımız eserin Memlûkler dönemindeki meşhur şahsiyetlerin biyografilerini tespit açısından ehemmiyet taşıyan kısmı, elimizdeki neşrin onuncu ve son cildir.¹⁷²

¹⁶⁹ Bk. Necmeddin el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire*, I, 295-298, 298-301.

¹⁷⁰ Müellif ve eserleri hakkında bk. Cevat İzgi, "Necmeddin el-Gazzî", *DİA*, XXXII (2006), s. 497-498.

¹⁷¹ Bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 111.

¹⁷² Müellif ve eserleri hakkında bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 86-101 (nâşir mukaddimesi); Tomar, "İbnü'l-İmâd", *DİA*, XXI, 95-96.

Sonuç

Memlûkler dönemi tarihçilik ve tarih eserleri açısından altın çağ olarak kabul edilir. Bunun sebebi söz konusu dönemde kaleme alınan tarih eserlerinin çokluğu kadar bunların siyaset, askeriye, müessese, biyografi ve coğrafya gibi alanlara da yayılmasıdır. Bu alanlar içerisinde vefeyât/tabakât/terâcim sahasında yazılan eserlerin çokluğu ve hacimliliği söz konusu dönem tarihçiliğinin en fazla öne çıkan özellikleri arasındadır. Hatta özellikle Şamlı tarihçilerin telif ettiği kronolojik tarih eserlerinde de biyografi kısımlarının önemli bir yer tuttuğu tespit edilmektedir. Gerek vefeyât gerekse kronolojik tarih eserlerinde yer alan bu biyografik malumat siyasî tarih kısımlarında mevcut olmayan bilgiler ve önemli ayrıntıları günümüze ulaştırmaktadır. Mesela daha önce bahsi geçen İbn Hallikân'ın el-Melikü's-Saîd Berke ile alakalı aktardığı bilgilerin önemli bir kısmı kronolojik siyasî tarih eserlerinde yer almamaktadır. Bu bilgilerin şahsî müşahedeye dayanması ayrıca önemlidir. Yine meşhur Dımaşk saltanat nâibi Tenkiz'le alakalı birçok önemli bilgi siyasî tarih ağırlıklı eserlerde yer almazken, Safedî'nin biyografi kitaplarında ayrıntılarıyla ele alınmaktadır. Hatta buradaki bilgiler daha sonraki dönem tarihçileri tarafından iktibas edilmiştir. Bunlarda da bulunmayan bazı ayrıntılar, bahsi geçen nâibin döneminde Dımaşk'ta görev yapan Şâfiî başkadılarının hâl tercümelerini anlatan tabakât eserlerinde yer almaktadır. Makrîzî'nin vefeyât kitaplarında hâl tercümelerini zikrettiği şahıslarla ilgili bazı önemli bilgi ve ayrıntılara kronolojik eserlerinde rastlanmaz. Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Dolayısıyla Memlûk tarihinin çeşitli yönlerine dair araştırma yapan ilim adamlarının kendi araştırdıkları alana dair bilgiler içeren kronolojik eserlerin yanı sıra özellikle biyografi kitaplarına da müracaat etmeleri gerektiği kanaatindeyiz. Ayrıca Memlûkler döneminde yazılmış tarih eserlerinin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğini, her eserde farklı bir ayrıntıya rastlama ihtimalinin yüksek olduğunu vurgulamak istiyoruz. Bu bakımdan ilâve olarak sadece biyografi eserlerine değil, müessese, coğrafya vb. alanlarda kaleme alınmış kaynaklara da müracaat edilmesinin faydalı olacağına işaret etmeliyiz.

Kaynakça

- Altıkulaç, Tayyar, "Zehebî", *DÍA*, XLIV (2013), s. 180-188.
- Anân, Muhammed Abdullah, *Müerrihû Mısri'l-İslâmiyye ve Mesâdiru't-târîhi'l-Mısri*, Kahire 1999.
- Aybakan, Bilal, "Sübki, Tâceddin", *DÍA*, XXXVIII (2010), s. 11-13.
- Bauden, Frédéric, "Maqriziana I-II...", *Mamlûk Studies Review*, X/2 (2006), s. 81-139.
- Çubukçu, Asrî, "ed-Dav'ü'l-Lâmi", *DÍA*, IX (1994), s. 56.
- , "ed-Dürerü'l-Kâmine", *DÍA*, X (1994), s. 29.
- , "İbnü's-Sukâî", *DÍA*, XXI (2000), s. 211.
- Çuhadar, Mustafa, *Abu'l-Mahasin Camal Al-Din Yusuf Bin Tağribirdi Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti ve Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Yazmalarının Tavsifi (813-874/1410-1470)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1991.
- Çuhadar, Mustafa - Yiğit, İsmail, "İbn Tağribirdî", *DÍA*, XX (1999), 385-388.
- Durmuş, İsmail, "Safedî", *DÍA*, XXXV (2008), s. 447-450.
- Efendioğlu, Mehmet, "Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ", *DÍA*, XXXVII (2009), s. 326-327.
- Eymen Fuâd Seyyid, "Makrîzî", *DÍA*, XXVII (2003), s. 448-451.
- el-Gazzî, Necmeddin (ö. 1061/1651), *el-Kevâkibü's-sâire bi-a'yâni'l-mietî'l-âşire* (nşr. Halil el-Mansûr), I-III, Beyrut 1997.
- Göksu, Erkan, "İbn Tağribirdî ve Tarihçiliği", *Nüşa*, VIII/26 (2008), s. 69-90.
- Haarmann, Ulrich, *Quellenstudien zur frühen Mamlukenzeit, İslamkundliche Untersuchungen*, Freiburg 1969.
- Hatîb el-Cevherî, Nureddin Ali b. Davud b. İbrahim es-Sayrafî (ö. 900/1495), *İnbâü'l-hesr bi-ebnâi'l-'asr* (nşr. Hasan Habeşî), Kahire 1970.
- Irwin, Robert, "Mamluk History and Historians", *Arabic Literature in the Post Classical Period* (ed. R. Allen-D. S. Richards), Cambridge 2006.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihabeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1449), *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mietî's-sâmine* (nşr. Abdülvâris Muhammed Ali), I-IV, Beyrut 1997.
- , Ebü'l-Fazl Şihabeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Zeylü'd-Düreri'l-kâmine* (nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî), Beyrut 1998.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân* (nşr. İhsan Abbâs), I-VIII, Beyrut 1978.
- İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed (ö. 930/1524), *Bedâi'u'z-zühûr fi vekâi'i'd-dühûr* (nşr. Muhammed Mustafa), I-V, Kahire 1982-1984.
- İbn Kâdî Şühbe, Takıyyüddin Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed (ö. 851/1448), *Tabakâtü's-Şâfi'iyye* (nşr. Hâfız Abdülalîm Han), I-IV, Beyrut 1987.

- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), *Tabakâtü'l-fukâhâi's-Şâfi'yyîn* (nşr. Abdülhâfız Mansûr), I-II, Libya 2004.
- İbn Tağriberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf (ö. 874/1469), *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi* (nşr. Muhammed M. Emin-Nebîl Muhammed Abdülaziz), I-XII, Kahire 1984-2006.
- , *en-Nücûmü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, I-XII, Kahire 1956, XIII (nşr. Fehim M. Şeltût), Kahire 1970, XIV (nşr. Cemal M. Muhriz-Fehim M. Şeltût), Kahire 1971, XV (nşr. İbrahim Ali Tarhan), Kahire 1972, XVI (Cemaleddin eş-Şeyyâl-Fehim M. Şeltût), Kahire 1972.
- , *Hawâdith ad-Duhûr fi Madâ 'l-Ayyâm Wash-Shuhûr* (nşr. William Popper), I-IV, Berkeley 1931-1942, IV, 583-584.
- , *ed-Delîlü's-şâfi 'ale'l-Menheli's-sâfi* (nşr. Fehim M. Şeltût), I-II, Kahire 1998.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed (ö. 1089/1679), *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb* (nşr. Abdülkadir el-Arnaûd-Mahmud el-Arnaûd), I-X, Dımaşk 1986-1993.
- İbnü's-Sukâ'î, Fazlullah b. Ebû'l-Fahr (ö. 726/1326), *Tâlî Kitabi Vefeyâtü'l-a'yân* (nşr. ve Fran. çev. Jacqueline Sublet), Dımaşk 1974.
- İzgi, Cevat, "Necmeddin el-Gazzî", *DİA*, XXXII (2006), s. 497-498.
- Kallek, Cengiz, "İbn Kâdî Şühbe, Takıyyüddin", *DİA*, XX (1999), 102-103.
- Kandemir, Yaşar, "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, XIX (1999), 514-531.
- Kortantamer, Samira, "Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, I (1983), s. 31-35.
- , "Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup unsuru el'Acâib ve'l Garâib" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX/1 (1994), s. 69-87.
- el-Kütübî, Muhammed b. Şakir (ö. 764/1363), *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-zeylû 'aleyhâ* (nşr. İhsan Abbâs), I-V, Beyrut 1973-1974.
- Little, Donald Presgrave, *An Introduction to Mamlûk Historiography*, Wiesbaden 1970.
- el-Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali (ö. 845/1441), *Kitâbü'l-Mukaffe'l-kebîr* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), I-VIII, Beyrut 1991.
- , *Dürerü'l-'ukûdi'l-feride fi terâcimi a'yâni'l-müfide* (nşr. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısırî), I-II, Dımaşk 1995.
- Ortaçağ Türk Tarihi Ana Kaynakları* (ed. Altan Çetin), İstanbul 2014.
- en-Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhab (ö. 733/1333), *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*, I-XVIII, Kahire, ts., XIX-XXVII (nşr. M. Ebû'l-Fazl-Ali M. el-Bicâvî-Hüseyn Nassâr v.dğr.), Kahire 1975-1985, XXIX (nşr. M. Ziyâeddin er-Reyyis-M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1992, XXX (nşr. Muhammed A. Şâire-M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1990, XXXI (nşr. el-Bâz el-Arînî-Abdülaziz el-Ehvânî), Kahire 1992, XXXII (nşr. Fehim M. Şeltût-

- Abdülaziz el-Ehvânî-Saîd A. Âşûr), Kahire 1998, XXXIII (nşr. Mustafa Hicâzî-M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1997.
- Özaydın, Abdülkerim, "İbn Hallikân", *DİA*, XX (1999), 17-19.
- , "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *DİA*, XX (1999), s. 132-134.
- , "Kütübî", *DİA*, XXVII (2003), s. 8-9.
- es-Safedî, Salâhaddin Halil b. Aybek (ö. 764/1363), *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât* (nşr. Helmut Ritter, Sven Dederling v.dğr.), I-XXX, Wiesbaden-Beyrut 1962-2004.
- , *A'yânü'l-asr ve a'vânü'n-nasr* (nşr. Ali Ebû Zeyd v.dğr.), I-VI, Beyrut-Dımaşk 1998.
- , *Tuhfetü zevi'l-elbâb fi-men hakeme bi-Dımaşk mine'l-hulefâ ve'l-mülûk ve'n-nüvvâb* (nşr. İhsan B. S. Hulûsî-Züheyr H. es-Samsâm), I-II, Dımaşk 1991-1992.
- Sağır, Abdullah, *İbn Tağrıberdî'nin "el-Menhelü's-Sâfi" Adlı Eserine Göre Kahire'de İlmî ve Sosyo-kültürel Hayat* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), M.Ü.SBE, İstanbul 2014.
- es-Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (ö. 902/1497), *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, I-XII, Kahire, ts.
- , *el-İlân bi't-tevbîh li-men zemme't-târîh* (nşr. F. Rosenthal, notları ve mukaddimeyi Arapça'ya çeviren. Salih Ahmed Ali), Beyrut, ts.
- es-Sübki, Taceddîn Abdülvehhab (ö. 771/1370), *Tabakâtü's-Şâfi'yyetü'l-kübrâ* (nşr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv), I-X, Kahire 1964.
- , *Muîdü'n-ni'am ve mübîdü'n-nikam*, Beyrut 1986.
- Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-müerrihûn*, I-IV, Beyrut 1983-1990.
- Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998.
- Tomar, Cengiz, "Sehâvî, Şemseddin", *DİA*, XXXVI (2009), s. 313-316.
- , "Tarih (Mısır, Suriye ve Filistin)", *DİA*, XL (2011), s. 40-45.
- Yalçın, Mehmet Fatih, *Bahrî Memlûkler'de Dımaşk Kâdilkudâtları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Ü. SBE, İstanbul 2016.
- Yiğit, İsmail, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, VII, İstanbul 1991.
- , "Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Türkler*, V (2002), 748-756.
- Yüsri Abdülgani Abdullah, *Mu'cemü'l-müerrihîne'l-Müslimîn hatta'l-karni's-sânî 'aşer el-Hicrî*, Beyrut 1991.
- ez-Zehabî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1347), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnâvut v.dğr.), I-XXIII, Beyrut 1981-1985.
- Ziyâde, M. Mustafa, *el-Müerrihûn fi Mısır fi'l-karni'l-hâmis 'aşer el-Mîlâdî el-karni't-tâsi' el-hicrî*, Kahire 1954.

The Most Prominent Obituary and Biography Works of Mamluk Period (648-923/1250-1517)

Citation / ©-Ayaz, F.Y. (2016). The Most Prominent Obituary and Biography Works of Mamluk Period (648-923/1250-1517), *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 16 (2), 1-38.

Abstract- *Mamluk Sultans and statesmen encouraged scholars and scientific activities thus scholars who escaped from the Mongol invasion found asylum in the district of Egypt and Damascus .Due to the reasons explained above , a rich cultural milieu was formed there. This neighborhood to prove fruitful and a large number of scholars in various fields were trained and numerous works was penned. Foremost among these fields is history. This period is accepted as a golden age for Islamic historiography. Many biography authors and their large-volume works on this subject [called wafayat (obituary) / terâcim (biographies)] played an important role to name this period as 'golden'. Records in these works are of great importance recognizing prominent figures and identifying important information about their lives not detailed in the other chronological history books. No distinct studies addressing the Mamluk historians and their obituary works in our country as far as we could determine. In this regard, it has become imperative to conduct a study case. As far as we ascertain ,there are no distinct studies addressing the Mamluk historians and their obituary works in our country. In this regard, a study in this area has become obligatory.Our study which is about the outstanding biography works during the above mentioned period is intended to reflect the experience of an academician who has carried on his study for many years in this field rather than a general description of Mamluk historiography and historians. In other words, the method we use in this study is preferred to give examples as much as possible on how to read such obituary works, which consist of a Mamluk historian's approaches to an issue, of his prepossession or objectivity of the problems in his work that the reader may encounter, or of how to use such works.*

Keywords- *Wafayat (obituary works), biographies, Mamluks, history*